

Damir Globočnik

BALKANSKA VOJNA V KARIKATURAH IN PESMIH

»Balkanski polotok je bil po zedinjenju Italije in Nemčije edini del Evrope, kjer so bile državne meje še neustaljene in se je imperializem velesil izživiljal po skoraj kolonialnih metodah,« je zapisal zgodovinar in geograf Silvo Kranjec (1892–1976), avtor knjig o zgodovini jugoslovanskih narodov, jugoslovanskem gibanju in evropski zgodovini 19. stoletja.¹

Balkan je od konca 19. stoletja veljal za интересно področje večine evropskih velesil. Zaradi pešanja moči turškega imperija je habsburška monarhija lahko na začetku 20. stoletja začela resno razmišljati, da bi si dokončno prisvojila okupirani turški provinci Bosno in Hercegovino. Junija 1908 je Carigrad pretresla mladoturška revolucija, oktobra istega leta je Avstro-Ogrska razglasila aneksijo Bosne in Hercegovine. Na priložitev obeh pokrajin k habsburški posesti se je monarhija pripravljala z diplomatskimi pregovori in tajnimi sporazumi, računala je tudi na presenečenje in vojaško moč. Avstro-Ogrska je z aneksijo kršila določbe Berlinskega kongresa iz leta 1878, ki ji je podelil mandat za začasno okupacijo Bosne in Hercegovine. Sprožila se je »bosenska kriza«. Rusija in Anglija sta zahtevali konferenco velesil. Zlasti Rusija se je zaradi naglice izvedbe aneksije čutila prevarano. Pričakovala je

namreč, da bo po reviziji berlinske pogodbe dobila izhod na Sredozemsko morje. Z Avstro-Ogrsko se je namreč sporazumela, da bo ta v zamenjavo za privolitev v aneksijo podprla njeno zahtevo, da se ožini Bospor in Dardanele odprta za ruske bojne ladje. A ker so jo oslabili porazi v rusko-japonski vojni in domača revolucija, je na pritisk Nemčije priznala aneksijo. Mladoturki so organizirali bojkot avstrijskega blaga in prisilili Avstro-Ogrsko k pogajanju. Z aneksijo so se strinjali šele, ko so na račun državnih posestev v Bosni in Hercegovini dobili 54 milijonov kron. Italija je zahtevala teritorialno kompenzacijo ob Soči in na Tirolskem ter se začela pripravljati na vojno. Bolgarski knez je aneksijo izkoristil, da je tik pred njenim udejanjenjem proglasil neodvisno bolgarsko cesarstvo. Z aneksijo je bila najhujše prizadeta kraljevina Srbija, ki je dotlej upala, da je avstrijska okupacija začasna in bo Bosna in Hercegovina prej ali slej pripadla njej. Srbski nacionalizem je težil k politični združitvi vsega srbskega jezikovnega in etničnega prostora, ki je bil delno pod Turčijo in Avstro-Ogrsko. Slednja je bila sovražno naperjena proti Srbiji od njene preureditve v ustavno parlamentarno monarhijo leta 1903, saj je ovirala prodor habsburške monarhije proti vzhodu. Zato si je prizadevala Srbiji preprečiti izhod na Jadransko morje in omejiti vpliv na balkansko politiko, podpirala je dinastične boje med Srbijo in Črno goro in v letih 1906–1911 vodila carinsko vojno oziroma gospodarsko blokado proti Srbiji. Grozilo je celo, da se

¹ Silvo Kranjec, *»Pred novim viharjem / Aneksijska kriza«, Med Napoleonom in Leninom: Sto let Evrope (1814–1914), Ljubljana 1937, str. 341.*

eventualna vojna med Srbijo in Avstro-Ogrsko spremeni v evropski spopad, vendar je morala Srbija na pritisk velesil popustiti. »Aneksijska kri-za« je trajala do marca 1909.

Slovenci so aneksijo Bosne in Hercegovine sprejeli z navdušenjem. Pričakovali so, da bodo našli »v svojih južnoslovanskih bratih krepko zaslombo v boju za svoje narodne pravice«, je v zadnjem letu svojega življenja zapisal mladostovski politik in pisatelj Josip Vošnjak (1834–1911).² »V zavesti svoje šibkosti so se veselili, da se je zvišalo število Jugoslovancev v državi, in upali, da bo ureditev državnopravnega položaja Bosne sprožila končno rešitev jugoslovanskega vprašanja v monarhiji,« ugotavlja Silvo Kranjec. »V tem zmislu je govoril dr. Šusteršič v delegacijah oktobra l. 1908 in 16. januarja 1909 je sprejel kranjski deželni zbor na predlog dr. Kreka sledečo izjavo: 'Deželni zbor pozdravlja aneksijo Bosne in Hercegovine v trdni nadeji, da je s tem izvršen prvi korak k združenju vseh Južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.' V tej izjavi je bil podan jugoslovanski program največje slovenske stranke, s katerim so se v bistvu strinjali skoro vsi Slovenci.«³ Uresničitev zamisli o povezavi vseh južnih Slovanov je temeljila na trialistični preureditvi monarhije.

»V kratki dobi tridesetih let so južni Slovani na kulturnem in gospodarskem polju napredovali, kakor poprej v mnogih stoletjih ne,« je menil Josip Vošnjak. »Bosna in Hercegovina sta priklopljeni naši Avstriji, in južni Slovani: Slovenci, Hrvati in Srbi, čimdalje bolj vezani med seboj, tvorijo v Avstriji tako močno južnoslovansko skupino, da bo morala ž njo računati vsaka agitacijska vlada. Mi Slovenci pa, ki smo najbolj izpostavljeni pritisku od severnih sosedov, najdemo v svojih južnoslovanskih bratih krepko zaslombo v boju za svoje narodne pravice.«⁴ Bolgarija, Črna gora in Srbija so bila po Vošnjakovi oceni »tri krepko se razvijajoča slovanska kraljestva«, ki so imela skupen cilj in skupnega sovražnika, zato so poskušala najti pot do složnega delovanja. Največ zaslug za zvezo balkanskih držav je imela Rusija. 13. marca 1912 je bila podpisana pogodba med Srbijo in Bolgarijo, ki sta si oblu-

bili pomoč, če bi kaka tuja sila poskušala zasesti del turškega ozemlja na Balkanu. Tajni dodatek k pogodbi je določal skupen nastop zoper otomansko cesarstvo in razdelitev njegovega ozemlja. Razsodnik v morebitnih sporih naj bi bil ruski car. Konec maja se je tej zvezi pridružila Grčija in naslednji mesec še Črna gora. Balkanska zveza si je za vodilo izbrala geslo »Balkan balkanskim narodom«.

Evropske velesile so vojno poskusile preprečiti, zato so od »Visoke porte« (Porta ali Visoka porta: vlada turških sultanov v Carigradu) zahtevale avtonomno, civilno administracijo v makedonskih in albanskih provincah, balkanske države pa začele svariti pred prenapljenostjo. Avstrija in Rusija sta jim sporočili, da velesile obsojajo vsako vojno in ne bodo dovolile ozemeljskih sprememb na Balkanu. Svarilo velesil je prišlo prepozno. Konec septembra so balkanske zaveznice in Turčija izvedle mobilizacijo. 8. oktobra je Črna gora, najmanjša slovanska država na balkanskem polotoku, stopila v vojno s Turčijo. »Nemški listi so povzdignili svoj svarilni glas, karikaturisti so imeli mnogo hvaležnih snovi,« se je spominjal Ivan Lah.⁵ Ostale zaveznice niso hotele zaostajati. Ker jih obljube »Visoke porte« o reformah niso zadovoljile, so se deset dni pozneje pridružile Črni gori v boju proti bolniku ob Bosporju, ki so ga nedavno načeli tudi nemiri v Albaniji in poraz v vojni z Italijo za Tripolis v letih 1911–1912.

Zloglasno evropsko skladišče smodnika na Balkanu se je leta 1912 znova vnelo. »Balkanske države so se izmuznile vodstvu Evrope ter vzele svojo usodo same v roke. Vsem so že davno predsedala brezplodna posvetovanja in prazne obljube reform,« je nadaljeval Silvo Kranjec, ki je v pregledu evropskega 19. stoletja, časovno zamejenega »med Napoleonom in Leninom«, veliko pozornost posvetil tudi dogodkom na Balkanu. »Neposlušnost Balkancev evropskih diplomatov ni dosti razburila, ker so bili prepričani, da bo zmagala Turčija ali pa bo ostal boj neodločen, tako da bodo kmalu imeli priliko za posredovanje. V tem mnenju so jih potrjevale izkušnje zadnjih vojn in pa delovanje nemških vojaških inštruktorjev v Turčiji. Tudi je Turčija sedaj brž sklenila z Italijo mir in bila nasproti zavezništvu v precejšnji premoči. Toda turška armada je bila oslABLJENA od strankarskih bojev in je veli-

² Josip Vošnjak, »Južnoslovanski spomini«, Spomini, Ljubljana 1982, str. 512.

³ Silvo Kranjec, »Jugoslovansko vprašanje stopa v ospredje«, Kako smo se zedinili, Celje 1928, str. 25–26.

⁴ Josip Vošnjak, »Južnoslovanski spomini«, Spomini, Ljubljana 1982, str. 511–512.

⁵ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 55.

kokrat trpela pomanjkanje živeža in streliva, kajti pristno turške zanikrnosti in korupcije nekaj ducatov nemških oficirjev ni moglo odpraviti. Nasprotno se je pa sijajno izkazal vsestranski napredek krščanskih držav, zlasti Srbije in Bolgarije, ki sta nosili glavno breme te vojne.» Prva srbska armada je pod poveljstvom prestolonaslednika Aleksandra že 23. in 24. oktobra premagala glavno turško vojsko pri Kumanovem in nato brez bojov zasedla Skopje. Ostale srbske čete so zasedle Novopazarski sandžak, Kosovo in Metohijo, kjer so se sešle s Črnogorci. Turki so se jim odločneje postavili v bran šele nad Prilepom in v okolici Bitolja, ki so ga Srbi po hudih bojih novembra zasedli. Hkrati so srbske čete po napornem pohodu skozi Albanijo dosegle jadransko obalo. Bolgari so svojo vojsko razdelili v dve glavni armadi. Prva je prekorabila težko prehodno Strandžo in premagala Turke pri Kirkklareliju (Lozengradu), druga pa je obšla Odrin, nakar sta se pri Ljule Burgasu obe armadi vrgli na Turke, ki so se v neredu umaknili do Čataldže, vrste trdnjav, ki so jih postavili po 1878 in so zapirale dohod do Carigrada. Grška vojska je pod poveljstvom prestolonaslednika Konstantina osvojila južno Makedonijo in vkorakala v Solun, njena mornarica je brez težav zasedla otoke. Kreta je proglasila zedinjenje z Grčijo. Bolgari so oblegali utrjeni Odrin, Grki Janino in Črnogorci Skadar, vendar so zavezniki v dobrem mescu dni vojne cilje v glavnem dosegli. *»Presenečena Evropa je morala sedaj pustiti svoj 'status quo' in se sprijazniti z geslom zaveznikov, da 'pripadaj Balkan balkanskim narodom'. To je storila tudi Nemčija, medtem ko je začela Avstro-Ogrska užaljena rožljati z orožjem,*» poudarja Silvo Kranjec. Prestolonaslednik Franc Ferdinand in načelnik generalnega štaba Conrada von Hötendorfa sta si prizadevala pridobiti cesarja Franca Jožefa za vojno. Avstro-Ogrska je našla zaveznika v Italiji, ki prav tako ni bila zadovoljna z zasedbo albanskih pristanišč, medtem ko so bile antantne sile Rusija, Anglija in Francija pripravljene podpirati Srbijo. Ker se je Nemčija, poleg Avstro-Ogrske in Italije tretja članica Trozvez, odločila nuditi podporo samo v primeru, če bi bila monarhija napadena, so na Dunaju morali pristati na mirovno konferenco, a pod pogojem, da ne bo govora o širitvi Srbije do morja. Konferenca poslanikov velesil se je začela sredi decembra v Londonu, kjer so že potekala pogajanja med Turčijo in balkanskimi državami, ki so 3. decembra sklenile dvomesečno premirje. Edino Grčija je še hotela s svojo mornarico preprečiti prevoz turških čet iz Azije. Na konferenci je

bilo najbolj sporno vprašanje Odrina, nekdanjega sedeža turških sultanov v Trakiji, ki ga Turki niso hoteli izročiti kljub kolektivni noti evropskih velesil. Ko je Enver-bej, popularni junak iz tripolitanskih bojov, vrgel turško vlado, se je vojna znova začela. Grki so čez dober mesec zavzeli Janino, konec marca se je združeni bolgarski in srbski vojski vdal Odrin, mesec dni kasneje so Črnogorci osvojili Skadar, ki ga je branil Essad-Paša. Turki so bili uspešni pri Čataldži, zato je znova prišlo do pogajanj. Šele na odločen pritisk velesil je bil 30. maja podpisan mir. Turki so odstopili Kreto, na kopnem pa vse ozemlje, ki sega od Enosa ob ustju Marice do Midlje ob Črnem morju. Odločitev glede Albanije in egejskih otokov je bila prepuščena velesilam, balkanske države naj bi si same razdelile pridobljena ozemlja.⁶

Spopadi na Balkanu so pozornost evropske javnosti ponovno usmerili proti vzhodu. *»Zmage balkanskih držav so na mah potisnile jugoslovanski problem v ospredje evropskega zanimanja. Evropa se je pravzaprav šele zavedela, da ta problem res eksistira. Oznanili so ga svetu srbski in bolgarski topovi. Žalostno je, da je bilo tega oznanjenja treba. Mi Slovenci se odkritosrčno veselimo ob sijajnem razmahu svojih južnih bratov. Ali to veselje nam greni misel, da so ob tem razmahu tekle cele reke mlade, sočne krvi.*»⁷ Z osmanskim cesarstvom so se vojskovale balkanske krščanske države, Turki pa so bili v slovenskih očeh tradicionalni sovražniki, zato je bil boj balkanskih sorojakov proti turškemu polmeseču na Slovenskem sprejet z veliko naklonjenostjo. Okrepila se je zavest o povezanosti slovenske narodne usode z usodo Srbije, Črne gore in Bolgarije, saj so bile te tri jugoslovanske države *»meso našega mesa, kri naše krvi.*»⁸ Zmage balkanskih držav so postale tudi zmage večine Slovencev. *»Tudi v Sloveniji je velik del ljudstva navdušeno občutil zmagoslavje slovanskega orožja. Ni potrebno posebej poudarjati, da je bila mladina vsa goreča za srbske in črnogorske brate,*» se je spominjal Evgen Lovšin (1895–1987), eden ustanoviteljev in voditeljev projugoslovanske revolucionarne organizacije Preporod.⁹ Slovenci so se zavedli, da niso – če prisluh-

⁶ Vse po: Silvo Kranjec, *»Pred novim viharjem / Balkanski vojni«, Med Napoleonom in Leninom: Sto let Evrope (1814–1914),* Ljubljana 1937, str. 352–357.

⁷ Ivan Cankar, *»Slovenci in Jugoslovanci«, Izbrana dela X,* Ljubljana 1959, str. 391.

⁸ Po: *»Slovenci in Slovenke!«, Dan, 1912/298.*

⁹ Eugen Lovšin, *»Spomini na preporodovska leta«, Preporodovci proti Avstriji, Ljubljana 1970, str. 125.*

nemo besedam Ivana Cankarja (1876–1918) na znamenitem predavanju 12. aprila 1913 v ljubljanskem Mestnem domu – samo Slovenci, še manj pa samo Avstrijci, »temveč ud velike družine, ki stanuje od Julijskih Alp do Egejskega morja. Ko je počil na Balkanu prvi strel, se je oglasil njegov odmev v naši najzadnji zakotni vasi. Ljudje, ki se svoj živi dan niso brigali za politiko, so s sočutečim srcem, ne samo z zanimanjem gledali na to veliko dramo. In v nas vseh se je zbudilo nekaj, kar je zelo podobno hrepenenju jetnika. Vzbudilo pa se je v nas še nekaj drugega, vse bolj pomembnega in dragocenega – iskra tiste moči, samozvesti in sile življenja, ki se je bila razmahnila na jugu, je planila tudi na slovenska tla. Slabič je videl, da je brat močan, in začel je zaupati vase in v svojo prihodnost.«¹⁰

Povsod so proslavljali zmage balkanskih zaveznikov, v Ljubljani je bil ustanovljen odbor za nabiranje darov v korist Rdečega križa balkanskih držav, v Srbijo, ki jo je »bosenska kriza« leta 1908 povzdignila v »južnoslovanski Piemont«, so se podali slovenski zdravniki. »Zmage balkanskih armad so vzbudile po vseh slovanskih krajih velikansko navdušenje. Tudi v Sloveniji je vsepovsod odmevalo zmagoslavje. 'Šumi Morica', 'Onamo, onamo', 'Šta čutiš' se je razlegalo v vseh družbah; 'Balkanski rdeči križ' je zbiral darove, slovenski zdravniki so hiteli na pomoč ranjencem, časopisje je pelo slavospeve slovanskemu orožju. Zato pa je nemško in madžarsko časopisje dvignilo glas proti velesrbski nevarnosti.«¹¹

Slovenska javnost je z velikim zanimanjem spremljala vojne dogodke na Balkanu, o katerih so obširno pisali vsi tedanji časniki. »Vse slovensko časopisje, izvzemši socialistično, je entuzijastično pozdravilo ta energični korak balkanskih Slovanov. /.../ Časopisje je obširno poročalo o poteku bojev, objavljalo informativne članke o bojujočih se narodih in državah ter razpravljalo o naraščajoči aktualnosti jugoslovanskega vprašanja,« piše Fran Erjavec.¹² Balkanske kraje in dogodke so prikazovale npr. tudi fotografije in ilustracije v Slovenskem ilustrovanem tedniku (1911–1914), ki ga je tiskala Učiteljska tiskarna.

Pri Učiteljski tiskarni je izhajal tudi dnevnik Dan (1912–1914), ki je objavljaval karikature, posvečene vojni na Balkanu.

Dan je nastal kot nadomestilo za dnevnik Jutro (1910–1912), »izrazito srbofilski list, ki je imel namen, razkrivati jugoslovensko vprašanje v pravi luči.«¹³ Jutro je ustanovil časnikar Milan Plut (1881–1925), dopisnik Slovenskega naroda iz Beograda, sodelavec raznih srbskih listov in slovenski zaupnik leta 1908 v Srbiji ustanovljene Narodne odbrane.¹⁴ Jutro je po prvih uspehih kmalu začelo hirati. Leta 1912 je Milan Plut uredništvo preselil v Trst.

Učiteljska tiskarna, še bolj pa vlada in domači katoliški in delno liberalni krogi, so bili zadovoljni, ker so se znebili srbofilskega Jutra, ki se je leta 1912 v Trstu neuspešno borilo za svoje preživetje. Odbor Učiteljske tiskarne je za nov dnevnik Dan določil striktna pravila: posveti naj se domači politiki, lahko je celo delno projugoslovanski, vendar pa naj se odreče »srbijadam« - »List naj bo poljuden, zabaven, nadstrankarski, ne protivladen, a strogo naroden in splošno zanimiv...«¹⁵ Toda Jutrova projugoslovanska usmeritev je našla med tistimi bralci, na katere se je obračal Dan, številne prijatelje, zato je novoustanovljeni list sprva le živoraril. Na pomoč so poklicali nekdanjega sodelavca Jutra dr. Ivana Laha (1881–1938), kot se je sam označil, »masarykovca, panslavista, srbofila, svobodomisleca, človeka, ki si je upal javno nastopiti proti dr. Šušteršiču«,¹⁶ ki je uredništvo Jutra zapustil že jeseni leta 1911. Ivan Lah, ki je spomladi 1912 postal prvo novinarsko pero in uredniška moč pri Dnevu, je v Knjigi spominov iz leta 1925 in v članku »Radikalno novinstvo pred vojno« v reviji Življenje in svet (1927–1939) ohranil vrsto pričevanj o uspehih in najbolj razburljivih dogodkih, ki so spremljali izdajanje časnika.¹⁷

¹³ Ivan Lah, »Križa jugoslovenstva«, V borbi za Jugoslavijo, Ljubljana 1928, str. 101.

¹⁴ Po: Ivan Lah, »Radikalno novinstvo pred vojno«, Življenje in svet, 1937/11, str. 168–169, in Eugen Lovštin, »Spomini na preporodovska leta«, Preporodovci proti Avstriji, Ljubljana 1970, str. 129–131.

¹⁵ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 52.

¹⁶ Po: Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 48.

¹⁷ »Ko je Jutro prenehalo, se je zdelo, da Ljubljana ne more biti več brez jutranjega lista. Pa tudi domača politika se je razvijala tako, da je neka skupina t. zv. mladinov smatrala za potrebno, da ima svoje glasilo. Pa o tem bo pisala politična zgodovina. Tako je začel v začetku l. 1912 izhajati 'Dan'. Redakcijo so sestavljali gospodje

¹⁰ Ivan Cankar, »Slovenci in Jugoslovanci«, Izbrana dela X, Ljubljana 1959, str. 392–393.

¹¹ Ivan Lah, »Balkanska vojna«, V borbi za Jugoslavijo, Ljubljana 1928, str. 113.

¹² Po: Fran Erjavec, »Zmaga katoliškega gibanja / Slovenska politika od l. 1907. do prevrata«, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 203.

Dnevnik, ki je bil po Lahovih besedah »nekako glasilo mlajše generacije, ki se je iz narodnoradikalnih društev vrnila v domovino«,¹⁸ se je kmalu razcvetel in znova ubral enako smer kot Jutro. Dan se je ponašal z oznako »ultraradikalen« in je pod Lahovim uredništvom od prve do zadnje strani izpričeval svojo protiklerikalno in projugoslovansko, velikosrbsko usmeritev ter bil naklonjen novoilirstvu in preporodovstvu. Lah omenja, da so Dan domači nasprotniki pogosto ovajali policiji zaradi srbofilstva, zato so si konfiskacije sledile ena za drugo. Uredništvo prosrbskega Dneva so sestavljali trije uredniki: dr. Ivan Lah, Stanko Svetina (1888–1919), ki je skrbel za dnevna poročila, in dr. Rudolf Krivic (1887–?), ki se je posvetil zunanji politiki.¹⁹ Vsak urednik ali dopisnik je sodeloval pri vseh rubrikah. List je našel veliko bralcev tudi med delavstvom v Trstu. V Tržaški rubriki sta sodelovala Karel Širok (1889–1942) in Stano Kosovel (1895–1976), glavni tržaški sodelavec je bil Anton Brandner (1891–1983). V Mariboru je Dan glavnega sodelavca dobil v Ivanu Skvarču, v Gorici v Ivanu Podržaju. Najboljši feljtonist je bil France Štajer (1890–1915), z Dnevom je sodeloval tudi Vladimir Levstik (1886–1957).²⁰ Za pregled balkanske politike je pri Dnevu skrbel Milan Plut – »Roženkavkin Miha«, kot so ga imenovali nasprotniki,

»ki se je naivno sprehajal s srbsko šajkačo vsak dan na vrtu svojega stanovanja pod Rožnikom in nagajal detektivom«. ²¹ Iz Beograda sta dopise pošiljala Radešček in V. J. Jelenec. Dan je imel svoje dopisnike tudi na Cetinju in v Solunu.

Dejansko so se pri Dnevu pomešali med seboj različni interesi: narodni, projugoslovanski, srbofilski, protiklerikalni, mladoliberalni, nadstrankarski... Dan so sprva vodili in pisali mlado-liberalci z Adolfom Ribnikarjem na čelu. Podobno kot Jutro je mlado krilo liberalne stranke tudi Dan uporabljalo za boj proti staremu krilu v liberalni stranki in proti katoliški stranki. Učiteljska tiskarna je npr. naročila izrabljanje raznih afer za besno »farško gonjo«, ki so se je ji upirali celo uredniki. Po Lahovem prevzemu uredništva jeseni 1912 je prišlo do preloma z mladoliberalci. Dan naj bi odslej napadal liberalce prav tako kot katoliški tabor.²² »Glavni urednik lista dr. Ivan Lah je namreč v svojem idealizmu hotel posvečati glavno pažnjo jugoslovanski propagandi, toda lastnikom lista se je zdela ta nevarna,« je zapisal Fran Erjavec. »Zaradi tega je prišlo tudi ponovno do hudih konfliktov med uredništvom in lastništvom. Ker dr. Lah ni prenehal s svojo iredentistično pisavo, je izjavila učiteljska organizacija dne 14. februarja l. 1914. v 'Učit. Tovari-

mladini. Bilo jih je menda okoli dvajset po številu. Misli-li so, da bodo sami urejali list. A med njimi je bil edini A. Ribnikar, ki je imel prakso v žurnalistiki. Zato ni čudno, da je začel list hirati, kajti urednikov je bilo zmerom manj. Nazadnje je stala 'Učiteljska tiskarna' pred vprašanjem, ali naj list ustavi, ali začne na novi podlagi. Tako sem se l. 1912. vrnil iz Gradca v Ljubljano in prevzel 'Dan', ki je bil na robu propada. Dve poti sta bili mogoči, ali list ponižati v revolverski žurnal, ali ga dvigniti v resen nadstrankarski list, s kritičnim motrenjem našega javnega političnega življenja.

Razmere so bile moreče. Tiskarna je obupavala pod pezo dolgov. Zanimanje za politiko in novine je padalo. Gospodarska kriza je morila podeželje. Mesta so postajala brezbrizna. Vse je popuščalo v borbenosti za t. zv. napredne ideale. V to morečo tišino so v oktobru zagrmeli balkanski topovi. Bili so veliko presenečenje za nas in za ves svet. Ne le presenečenje – tudi odrešenje! Mladina je dvignila glavo in s 'Preporodom' napovedala novo dobo našega narodnega boja. Mesta so začutila nov utrip nacionalne zavesti, množice so se zganile, kmet je pozdravljaval balkanske zmage. Novo življenje je zaplapolalo po zamrlih žilah slovenske zemlje: narod je zaslučil prva znamenja velikega odrešenja in osvobodjenja.

Tudi v uredništvu je zavelo novo življenje. Od vseh strani so se oglašali sodelavci in sobojevniki. Že pozabljeni borci polpreteklih časov so pošiljali pozdrave. Vzbudile so se velike nade, ki jih je poznala doba sedemdesetih let. Da, v dušočem ozračju domačega duhamornega boja smo postali maloverni. Nismo bili več zmožni visokih misli in velikih ciljev. Zdaj se je zasvitalo ...

Ni bilo več treba bodrilnih besed in vzpodbujajočih gesel. Narod je sam pisal svoj list. T. zv. javno mnenje je postalo silnejše od njih, ki so ga hoteli delati. Kdor bi se skušal postaviti proti njemu, bi ga podrl. Zato je bila radost delati v teh časih. Od takrat je 25 let. Četrto stoletja! Kakšne izpremembe!

Kot šef nisem bil, kakor bi bil moral biti. Nisem mogel dati popolne svobode svojim sodelavcem, ker je sam nisem imel. Ne smemo pozabiti, da je bil 'Dan' last 'Učiteljske Tiskarne', in učiteljska organizacija je morala varovati svoj videz zvestobe in vdanosti do avstrijske državne misli. Tudi honorarjev niso prejeli, kakor so zaslužili, ker ni bilo kreditov na razpolago. A vsi so delali vztrajno in marljivo brez ozira na vse nadloge in težave, ker so se zavedali, da služijo ideji. Tako smo se borili preko vseh zadreg in zaprek in čim bliže je bilo leto odrešenja, tem bolj je vsa naša zemlja odmevala v eni sami misli, ki je iskala potrdila svoji veri v tiskani črki, čeprav je bila ta črka zastrta, kajti na dnu odločilne besede se je skrivala veleizdaja» (Ivan Lah, »Radikalno novinstvo pred vojno«, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 172–173).

¹⁸ Ivan Lah, *Knjižga spomninov*, Ljubljana 1925, str. 51.

¹⁹ Po: Ivan Lah, »Radikalno novinstvo pred vojno«, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 173–174.

²⁰ Prav tam, str. 174–176.

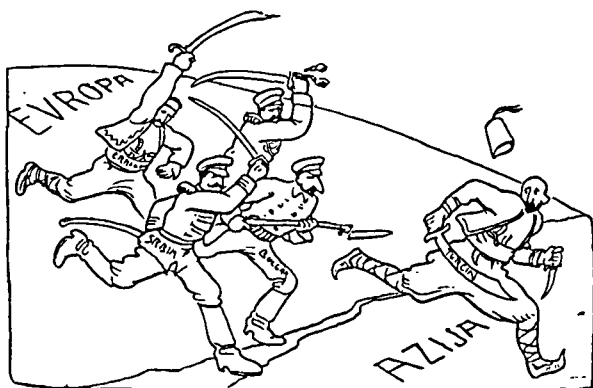
²¹ Po: Stano Kosovel, »Novinarski začetnik pred 24 leti«, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 179.

²² Po: Fran Erjavec, »Slovenska politika od l. 1907 do prevrata«, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928, str. 193 in 209.

šu', da 'Dan' ni njeno glasilo in da sploh nima z njim nobenih stikov.«²³

Dan se je postavil na stran južnoslovanskih bratov in s tem zavzel enako stališče kot nekdanje Jutro. Znova so postale dovoljene »srbijade«, saj so nenazadnje tako želeli Dnevovi bralci in naročniki.²⁴ Dan je podrobno poročal o aktualnih dogodkih na Balkanu, katerim je posvetil tudi redne podlistke »Vojna na Balkanu«, »Balkanska vojna«, »Vojna«, »Pismo iz Belgrada« idr. Poročevalec Dneva med 1. balkansko vojno je bil Milan Plut.

Političnim ciljem skrajno liberalnega Dneva in njegovim propagandnim vojnām je služila tudi množica karikatur, ki so se v časniku pojavile februarja 1912 – v drugem mesecu izhajanja. Zlasti pogoste so kmalu postale karikature, posvečene balkanskim dogodkom. V letih 1912–1914 se jih je zvrstilo okrog 200, kar predstavlja velik delež vseh karikatur v Dnevu. Dan in Jutro sta bila prva slovenska časnika, ki sta objavljala tudi karikature.

Eden stalnih karikaturistov Dneva, Maksim Gaspari (1883–1980), ki je sicer bolj znan kot slikar in ilustrator motivov iz kmečkega življenja, je npr. za 286. št. Dneva, ki je izšla pet dni po izbruhu vojne na Balkanu, narisal »Črnogorca«, »Srbi-na«, »Bolgara« in »Grka«, ki podijo »Turčina« preko evropskih meja nazaj v Azijo. Karikaturu spremlja »Pesem od vojske«, ki jo je »zložil klub veteranov«. Odlomek iz pesmice se glasi: »Črnogorec je junak, / on dal je prvi bojni znak: / on vaju je na boje - / pozna junake svoje. /.../ To drugim je užgalo kri / na Turka so junaško šli - /

že združene njih trope / pode ga iz Evrope.« Na to se redno vrstijo karikature na temo vojne in nemirnega političnega položaja na Balkanu, ki jih poleg Gasparija začnejo risati tudi drugi karikaturisti (zelo pogosto se pojavlja signatura »JS«). V 287. št. je Dan objavil tudi zemljevid Balkana. Zemljevid Balkana je visel tudi pred Učiteljsko tiskarno na Frančiškanski ulici 8 v Ljubljani, tako da so Dnevovi bralci lahko zasledovali »vse bitke in premikanje armad, kar bo na zemljevidu vsaki dan označeno z zastavicami.«²⁵

Mnoge karikature skrivajo posrečene likovne metafore in pronicljive analize tedanjega političnega položaja. Karikatura »Londonska mirovna konferenca« v št. 369 npr. razkriva nezmožnost tako ali drugače vpletenih evropskih držav, da bi z diplomatskimi sredstvi rešile vojno na Balkanu. »Če enkrat ti možje / se iz spanja prebude - / Evropa vsa veselo vest / o miru naj izve,« modruje golob miru v odlomku iz spremljajoče pesmice. Gaspari je narisal 11 za diplomatsko mizo spečih diplomatov, nad katerimi se zaman spretelava golob miru z oljčno vejico v kljunu. »V karikaturah, pesmih in dvotipih smo se norčevali iz evropskih in avstrijskih diplomatov, ki so stali pred težko nalogo, kako bi rešili pred rastočo balkansko silo Turčijo, Albanijo in – sebe,« se je spominjal Ivan Lah.²⁶ »Naš program je bil: revolucionarno jugoslovanstvo, zato smo se posmehovali avstrijski politiki in diplomaciji, kajti vedeli smo, da je nezmožen, kdor je smešen. Treba je bilo ubiti v našem narodu staro sveto spoštovanje do Dunaja in vzbuditi dvom in nezaupanje do vsega, kar je prihajalo od tam. Hvala Bogu, da so nam politiki in diplomati dali mnogo prilike, da smo mogli vršiti svoj program. Ni dvoma, da so hoteli rešiti 'prestíž' države in njen ugled, toda nam so bili ravno v tej resni pozi tako smešni, da je bil vsak njihov uspeh za nas 'polomija' in nasprotno: njih polomija je bil uspeh za nas. Naše delo je uspešno naredovalo in nas je veselilo, ko smo čutili, da čimdalje bolj prodiramo v široke mase.«²⁷

Na karikaturi »Angel miru želi Evropi srečno novo leto« v 366. št., prvi številki Dneva za leto 1913, je bil predstavljen angel miru z zavezanimi očmi, ki sedi na topu. Na karikaturi »Angel miru poje slavospev miroljubni Evropi« v št. 422 je na-

²³ Fran Erjavec, »Slovenska politika od l. 1907 do prevrata«, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 216–217.

²⁴ Po: Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 15.

²⁵ Po: Dan, 1912/284.

²⁶ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 59.

²⁷ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 64–65.

Angel miru poje slavospev miroljubni Evropi.

mesto angela miru narisana suhljata pevka s palmovo vejico, ki sedi na rezilu noža. Karikatura »Zemeljska os« oziroma »Evropa ob času svetovne vojne« prikazuje zemeljski globus, nasajen na novo os – puško. Na karikaturi »Turek in evropski mir« v 386. št. je neznani karikaturist »mir« predstavil s sodom smodnika, ki ga lahko vžge vsaka iskra...

V št. 426 je Dan karikaturam na naslovnici pridružil še »Tedensko kroniko«, ki se je začela redno pojavljati na tretji strani ponedeljkovih števil. Pregled važnih dogodkov preteklega tedna, med katerimi so seveda prevladovali novice z Balkana, je bil napisan v verzih in opremljen s karikaturami (št. 433, 440, 447, 453, 460, 467, 481 in 508).

Zaradi velikega zanimanja za vojno na Balkanu so se pri Dnevu, podobno kot 35 let poprej časnikar, dramatik, pripovednik in satirik, urednik satiričnega lista Brencelj (1869–1875; 1877–1886) Jakob Alešovec (1842–1901), odločili izdati posebno brošuro, posvečeno balkanskim dogodkom. Knjižica Balkanska vojna v karikaturah in pesmih je izšla 12. aprila 1913 kot priloga 464. št. Dneva. Naprodaj je bila za 20 vinarjev, naročniki Dneva pa so jo dobili zastonj. V brošuri je bil na 72 straneh poleg 80 karikatur, ki so se več ali manj že pojavile v Dnevu, objavljen tudi pregled najpomembnejših vojnih dosežkov štirih balkanskih protiturških zaveznikov, pesem Antona Aškerca (1856–1912) »Jek z Balkana«, vrsta priložnostnih Dnevovih pesmic in šaljiv sestavek o cenzuriranju Dneva. Ovojni list brošure je bil tiskan v dveh barvah na nekoliko tršem, obarvanem papirju.

»Že v par dneh izide 'Balkanska vojna v karikaturah'« je bralce obveščal Dan. »Cela knjiga bo obsegala zanimiv zgodovinski pregled kako so se vršili dogodki na Balkanu od dne do dne - od začetka vojne - do danes. Knjiga bo obsegala okoli 80 strani in bo bogato ilustrirana. Edina knjiga te vrste pri nas. Prodajala se bo po vseh trafikah po 20 vinarjev. Oni naročniki, ki plačajo naročnino do 1. junija dobe knjigo zastonj. Naročniki, ki imajo plačano naročnino do 1. jun. naj se priglasijo, da jim knjigo pošljemo. Kdor še ni poravnal naročnine, naj to stori čim preje in naj pripiše, da dobi 'Balkansko vojno v karikaturah' brezplačno. Vsak drug, ki želi knjigo dobiti, naj pošlje 30 vin. v znamkah. Prodajalce 'Dneva' po deželi prosimo, da nam čim preje javijo, koliko izvodov naj jim pošljemo«²⁸

Uvodnik brošure je sporočal: »Leto 1912. bo stalo z zlatimi črkami zapisano v zgodovini Evrope. To leto je prineslo s seboj

²⁸ Dan, 1913/455.

»V začetku prihodnjega tedna bodo začeli razpošiljati našo zbirko 'Balkanska vojna v karikaturah'. Kljub velikim stroškom smo določili knjigi nizko svoto 20 vin. zato, da si jo vsak lahko kupi in jo shrani za spomin. Naša želja je, da se ta knjiga razširi po vsej slovenski zemlji in da se ohrani potomcem za spomin na sedanjo balkansko vojno. Zato smo knjigi spredaj dodali kratek pregled, kako so sledili balkanski dogodki drug za drugim. Tako bo imel v rokah vsak dober pregled ob enem pa slike in pesmi, ki proslavljajo slovanske zmage in se smejejo turški mizeriji. Povedali smo že, da dobe naročniki, ki plačajo naročnino do 1. jun. knjigo zastonj, oni pa ki niso naši naročniki, naj pošljejo 30 vin. v znamkah in dobe knjigo takoj ko izide. Trgovci po deželi naj nam sporoče, koliko izvodov naj jim pošljemo« (Dan, 1913/458).

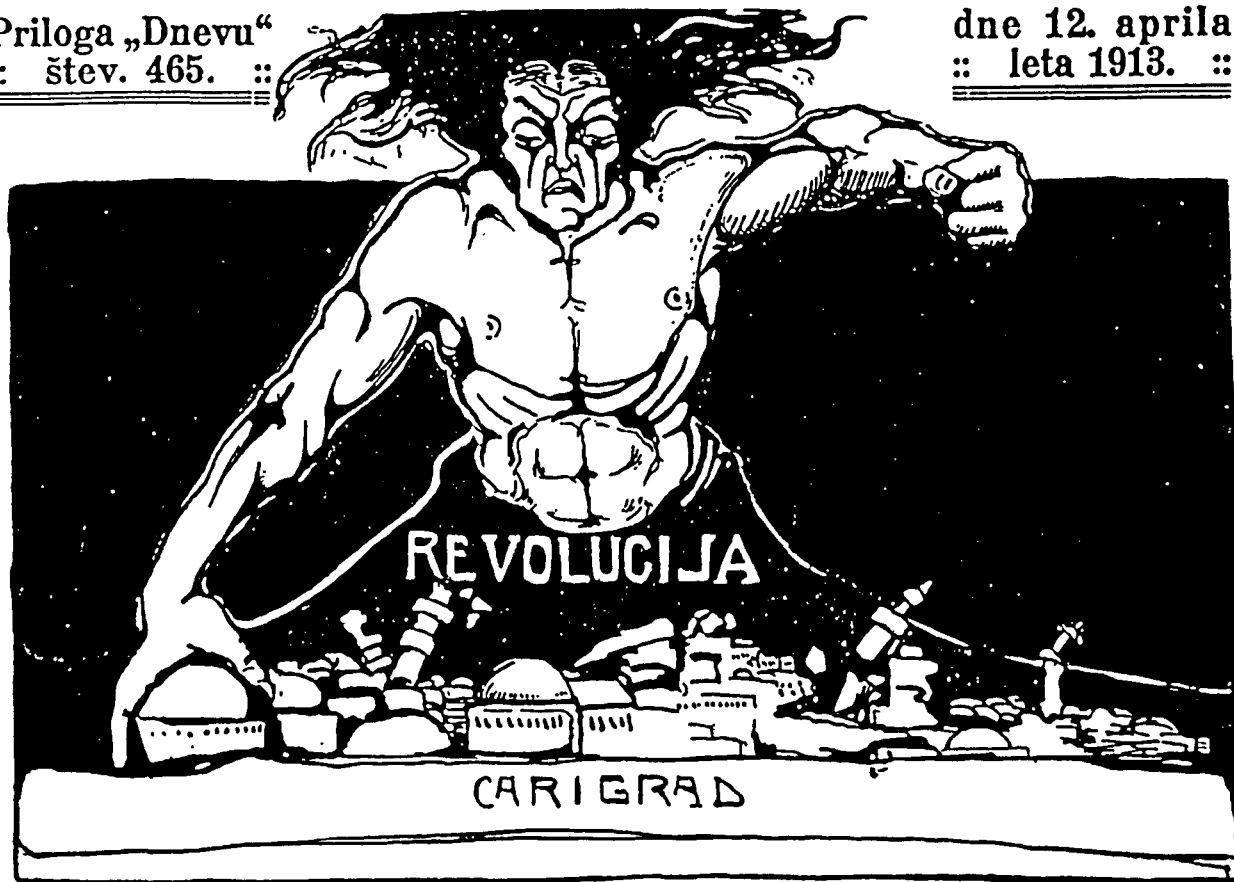
»Jutri zjutraj izide 'Balkanska vojna v karikaturah in pesmih'. Opozarjamo vse naše čitatelje, da izide 'Balkanska vojna' kot 'Priloga' sobotne številke 'Dneva'. Jutrišnja številka s Prilogo bo stala 26 vinarjev.

- Lahko rečemo, da bo 'Balkanska vojna' dar, ki se ga bo vsak razveselil. Hoteli smo ustreči svojim naročnikom in čitateljem - zato smo določili tako nizko ceno. Bogato ilustrovano delo na 70 straneh za - 20 vin. Upamo, da bodo naši znanci in prijatelji znali to vpoštevati. Naša želja je, da se 'Balkanska vojna' razširi po vsem Slovenskem in, da ostane med narodom kot spomin na veliki boj balkanskega slovanstva!

Navodila: 'Balkansko vojno v karikaturah in pesmih' dobi vsak, kdor kupi jutri 'Dan', ki bo stal s prilogo vred 26 vin. - Jutri prejmejo 'Balkansko vojno' po pošti vsi naši naročniki, ki so plačali do meseca junija naročnino. - Novi naročniki dobe knjigo zastonj, ako plačajo naročnino naprej. - 'Balkansko vojno' dobi vsak, kdor pošlje 30 vin. v znamkah. Enako dobe zastonj knjigo oni naši naročniki, ki določijo naročnino do meseca junija. Knjigo pošljemo naknadno. - Ljubljanski naročniki, ki imajo plačano naročnino do mes. junija, prosimo, da se priključijo v upravnistvu, kjer dobe prilogo brezplačno,

Priloga „Dnevu“
 :: štev. 465. ::

dne 12. aprila
 :: leta 1913. ::

Balkanska vojna

v karikaturah in pesmih.

Izdal „Dan“. Cena 20 vin.

:: Ljubljana 1913. ::
 Založila „Učiteljska tiskarna“.

'Osvobojenje Balkana'.

Leto 1912 pa bo za vse veke pomenilo najslavnejšo dobo v življenju naših jugoslovanskih bratov, ki so se proti volji Evrope z lastno silo osvobodili 600letnega turškega jarma. Zato bo to leto pomenilo za vselej:

'Osvobojenje Jugoslovanov'.

S tem pa bo leto 1912. dobilo velikanski pomen v zgodovini slovanstva sploh, ker bo stalo, kot mejnik med dvema dobama: med suženjstvom in svobodo. Leto 1912. se je končalo z

'Zmago Slovanstva'.

Naravno je, da je imelo v tem času časopisje mnogo dela. Spoznali smo, kako malo smo poznali svoje južne brate. Zato smo takoj ob začetku vojne posvetili v njih preteklost, v zgodovino, v dobo njih stare slave in težke suženjosti - v čase njih trpljenja in bojev. Šele potem smo mogli razumeti njih velike zmage.

'Dan' je v tem oziru vestno vršil svojo dolžnost. Kdor ga je čital vsak dan, je dobil jasno sliko o velikem boju, ki se je vršil na jugu.

'Dan' je prinašal zgodovinske spomine, popise krajev - zanimiva poročila z bojišč.

'Dan' je prinašal tudi karikature, ki so v pravi luči pokazale Turke in njihove prijatelje. Bilo bi škoda, ako bi te slike ostale pozabljene, zato smo se odločili, da jih izdamo svojim čitateljem v spomin in zabavo. Čez desetletja bodo gledali naši otroci, kako se je bil boj na Balkanu.

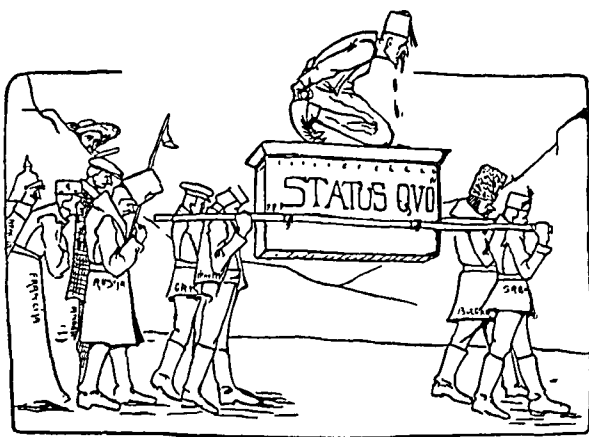
ali da to naroče raznašalcu. (Ker je priloga obsežna, je nemogoče, da bi jo raznašalci ob enem z listom jutri raznesli.) - Trafike prosimo, da se ravnajo po sledečih navodilih. Da ne bo v soboto zamude, jim pošljemo prilogo 'Balkanska vojna' že danes zvečer. - Z današnjo pošiljateljico prejmejo naslovni list, ki naj ga razobesijo na vidnem mestu. Jutri dobe obenem z listom reklamne tablice. Za prilogo dobe 10 %, - Opozarjamo, da se sme prodajati priloga po trafikah samo z listom skupaj in stane jutri skupno 26 vin. List sam se sme prodajati po navadni ceni. Kolikor bo priloga ostalo, naj jih nam pošljejo nazaj, ker se bo smela priloga pozneje prodajati sama po knjigarnah. Opozarjamo, da vsled obilnih naročil priloga lahko v par dneh poide, zato je najprimerneje, da si jo kupi vsak z jutrišnjim 'Dnevom' (Dan, 1913/464).

»Zadnji čas je izšlo na jugu in drugod mnogo zbirka raznih pesmi, slavospevov in šaljivih pesmi, v katerih se opevajo balkanski dogodki. Zbirko slavospevov bi pri nas v sedanjem času ne mogli izdati - ker so se le malo oglasili v javnosti slavospevi. Imeli smo le par slučajev. - Ko je bila osvobodilna vojna na Balkanu leta 1876., so

Vojna sama je prinesla s seboj mnogo trpljenja in žalosti, toda to, kar so počeli razni turški prijatelji, je imelo v sebi toliko smešnega, da to za služi svoj spomin.

Za uvod podajamo pregled glavnih dogodkov na Balkanu, na to pa popis cele vojne - kakor jo je prinesel 'Dan' v slikah in pesmih. 'Dan'.²⁹

Naslovnico brošure je krasila podoba dolgola-sega, mišičastega mladeniča, nekakšnega poosebljenja strahotne »revolucije«, ki udriha po turški prestolnici Carigradu oziroma Istanbulu. Karikatura neznanega risarja je bila v 395. št. Dneva objavljena pod naslovom »Revolucija v Carigradu« obenem z istoimensko pesmico. Lahko bi se nanašala tudi na mladoturško revolucijo leta 1908, najverjetneje pa mladenič predstavlja moč balkanskih držav.

Mnoge karikature v brošuri so ilustracije pesmic, npr. karikatura »Balkanski narodi pokopujejo 'status quo'« (št. 293), na kateri personifikacije balkanskih narodov nosijo krsto z napisom

Stritar, Krilan in Gregoričič opevali trpljenje in boj jugoslovanskih bratov v pesmih, ki bodo ohranile trajno vrednost. Pozneje je A. Aškerc pel o balkanskih bojih in je prerokoval zmago. Žal, da mu ni bilo dano dočakati te lepe dneve, ko je vstala balkanska svoboda. Brez dvoma bi bil naš pesnik pozdravljal zmago svobode, ki jo je slutil tako blizu. Edini 'Dan' je v slikah in pesmih spremljal balkanske vojne - in te slike in pesmi naj se ohranijo našim potomcem za spomin. Zato smo izdali 'Balkansko vojno'. Ta knjiga je edina te vrste pri nas - in tudi drugod - doslej nimamo še nič podobnega - dasi se je zgodilo na račun Turkov mnogo šal in dovtipov. K publikacijam te vrste bomo Slovenci z lahkim srcem položili svojo 'Balkansko vojno', saj se v nji kaže naša odločna slovanska duša, ki je spremljala balkanske dogodke kot svoje. Zato je želeti, da se knjiga razširi povsod. Drugo izdajo bomo deloma spopolnili in ji dodali še par slik. Širite 'Balkansko vojno' povsod' (Dan, 1913/469).

²⁹ Balkanska vojna v karikaturah in pesmih, Ljubljana 1913, str. 1-2.

»status quo«, ki so ga na Balkanu želele ohraniti evropske velesile. Na krsti kleči premagani Turki, v pogrebem sprevodu so se razvrstili Anglež, Francoz, Rus in Avstrijec, skrit za hribečkom jih opazuje Italijan. »Dovolj ste nam gospodovali, / med seboj z nami kupčevali, / za mir evropski vam mar ni, / če Turčin kolje in mori, / vam mar ni za uboge brate, / vam za dežele je bogate: / to delal je vaš 'status quo' - / kot bilo je, tako ne bo!...« Na Gasparijevi karikaturi »Vihar na Balkanu« (št. 297) Bolgarijo, Črno goro, Grčijo in Srbijo poosebljajo nevihtni oblaki. Iz njih švigajo strele proti turškemu sultanu, ki se poskuša zaščititi z dežnikom - »Ko se bodo vsi združili, / točo bodo na te zlili - / in narasle te vode - / v Črno odneso morje.« Karikatura »Prepir dveh sultanov« (št. 315), na kateri se prerekata stari sultan Abdul Hamid (vladal je od 1876 do 1909) in sultan Mehmed (Mehmed V. Rešad (1909 do 1918)), je obudila spomin na mladoturško revolucijo 1908 in opozorila na aktualna nasprotovanja med mladoturki in staroturki. Bojevniki, ki na karikaturi »Bolgari pred carigradskimi vrati« (št. 324) junaško trka na vrata turške prestolnice, personificira Balkansko zvezo. Na karikaturi »Sultanov konec« (št. 328) sultan Mehmed, ki se je iz strahu pred Bolgari opijanal, v spremstvu haremske huriske ali hurije (deviške lepote, ki v muslimanskih nebesih razveseljuje vernike) Selime zapušča Carigrad.

»Povest o nemških stenica« (št. 333), ki je bila opremljena s primerno karikaturjo, je pripovedovala, da so se zaradi nemirov na Balkanu - »ker se je miroljubna armada umikala in je kulturni albanski narod doživel bridko preganjanje« - stenice, bolhe, uši in druga golazen napotile v Evropo. »Ker so namreč v 'Simplicissimu', v 'Musketi' in v drugih nemških listih [op. Münchenski satirični list *Simplicissimus* (1896-1967) in dunajski satirični list *Die Muskette* (1905-1941)] toliko čitale o sebi - so mislile, da v ostali Evropi ne živi njih rod in so odšle na pot. Toda kako so se začudile, ko so dobile takoj v prvih madžarskih in drugih mestih - ko so prišle čez mejo - vsa bivališča tako napolnjena - da so morale oditi naprej. Zato so šle čez nemški Gradec in Semerink proti Dunaju. Tam pa jim je prišla nasproti posebna deputacija - ki je čitala o njih pohodu v nemških listih - in jih za božjo voljo prosila, naj ne gredo na Dunaj, ker je znano, da je tam največ te vrste rodu.

'To je čudno', so se čudile balkanske stenice, me 'smo mislile, da jih tu sploh ni, ker so vedno samo o nas pisali! Kam bi sedaj?'

'Pojdite v Berlin ali v Monakovo,' so svetovale dunajske sestrice, 'tam so tudi pisali o vas'.

Procesija črnih romaric z Balkana se je razdelila in je šel vsak del svojo pot. Zraven so pele tiesto lepo pesem:

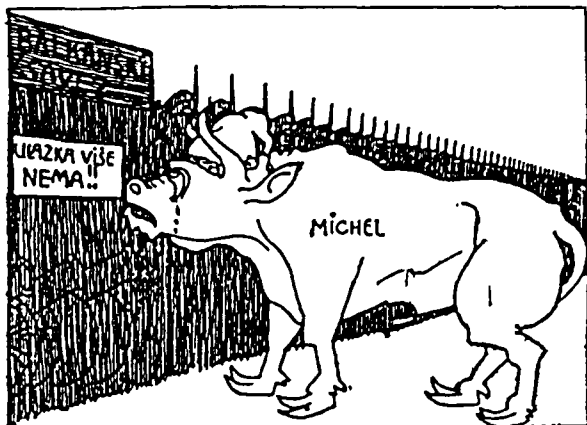
'Oj zdaj gremo, oj zdaj gremo, nazaj nas več ne bo...'

»... umetniško tako uglednemu listu, kakor je 'Simplizissimus', hodijo same uši in stenice po glavi, kadar je treba pisati o Jugoslovanih,« je v knjigi o jugoslovanskem vprašanju leta 1912 zapisal Vladimir Knaflič (1888-1943), ki je menil, da se v avstrijskem nemškem tisku zrcali »vsa z nadutostjo in lahkovernostjo pomešana nevednost nemškega špispurgarja«. Knaflič je nadaljeval: »Ne izgovarjajte se, da je to satira ali pa umetnost; to ni umetniška produktivnost, marveč buržoazna borniranost. In kakor cenim v drugih ozirih može krog 'Simplizissima' in drugih podobnih žurnalov, jim očitam zaradi njihovega postopanja napram nam pristranost in zlobnost.

Tu je treba tudi omeniti Maksimilijana Hardena [op. nemški igravec in časnikar Maximilian Harden (1861-1927), mdr. izdajatelj tednika *Die Zukunft* (1892-1922) in kulturni kritik], tega tipičnega predstavnika buržoazne nemške žurnalje, to čudno mešanico usiljivosti, reakcionarstva in liberalizma. Ta mož, ki je bil baje prijatelj Bismarckov (pokojnik se proti tejskrunitvi itak ne more več braniti in sodobna Nemčija vendar ne čuti več te skrunitve), nima za narode na Balkanu, ki daleč presegajo oni del nemške buržoazije, ki se s to vrsto žurnalje identificira, drugih besed nego 'Lausvölker' in podobno. Naj se šteje nemškemu narodu v dobro, da je vendar neka manjšina balkanskim narodom pravična, čeprav je 90 % naroda v vrstah žurnalje ali pa nji sorodne diplomacije. /.../

Toda žurnalja ne upošteva 5 do 7-stoletnega suženjstva pod turškim jarmom, na spominja se velikanske borbe nemškega naroda proti Napoleonu I., marveč svojo lastno zgodovino in lastno preteklost, koje sledovi se še poznajo v sedanjosti, zasmehuje v osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. Vse stenice, ki so polnile v zadnjih letih predale turkofilnega časopisja v srednji Evropi, so izraz dalekosežnega posteničenja žalostnega meščanstva, ki se je nekoč osvobodilo zato, da sedaj zaslužnjuje druge. Simplizissime stenice in Hardenove uši so vredne sodobnice poljskega razlastilnega zakona.«³⁰

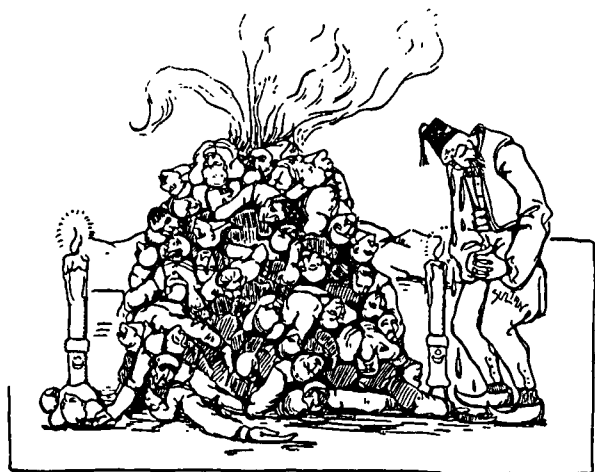
Nemški vol pred Balkanom.

Karikatura »Nemci pred Balkanom« (št. 311) je delo Frana (Franceta) Podrekarja (1887–1964), po zaslugi sodelovanja z Dnevom v tem času enega najbolj zaposlenih slovenskih karikaturistov. Nemški bik Mihel (namig na figuro nemškega Michela, ki na karikaturah od srede 19. stoletja predstavlja tipičnega Nemca) grozeče gleda proti vhodu v Balkanski savez, napis na vratih sporoča: »Ulazka više nema!!«. Tudi Gasparijeva karikatura »Turški kragulj in balkanski sokol« (št.

378 in 391) obe sprti strani prikazuje s pomočjo preprostih personifikacij: kragulja za Turčijo in sokola za Balkansko zvezo.

Na turška grozodejstva je opozarjala Gasparijeva karikatura »Edina zmaga Turkov, ki so jo dosegli v neki srbski vasi, predno je tja dospela srbska osvobodilna vojska« (št. 305) s Turki, ki morijo otroke in žene. Na karikaturi »Sultanova molitev« (št. 357) Sultan moli pred kupom turških trupel: »Alah, Alah, / potolaži me v tej boli!... / Kamor gledam / naokoli / vsepovsod / po bojnem polji / Turkov trope - / ki ne ustanejo nikoli ...«

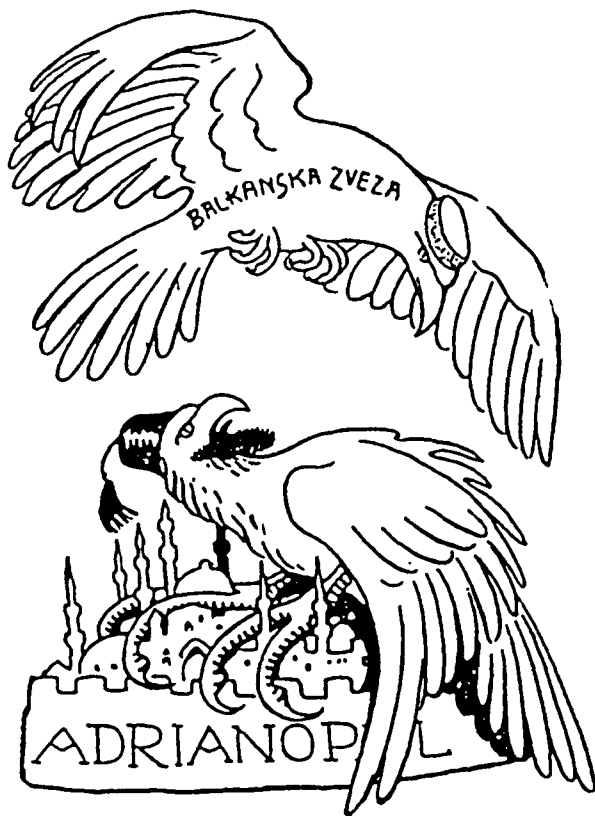

Sultanova molitev.

Na Gasparijevi karikaturi »Balkanska boginja osvete nad Skadrom in Odrinom« (št. 406) boginjo maščevanja, t.j. »srbsko-bulgarsko vojsko«, predstavlja do zob oboroženi bojevniki, ki bo pravkar prerezal pajčevinasto nit, na kateri visita Skadar in Odrin - mesti bosta padli.

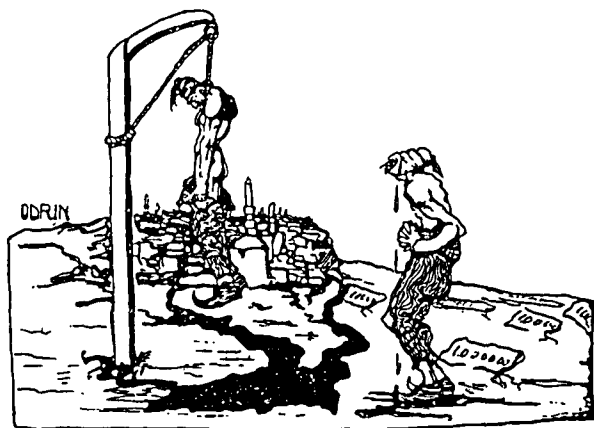
Na nenaslovljeni Gasparijevi karikaturi angel predstavnikom evropskih velesil prepoveduje vstop na Balkan: »Dajte mir, gospodje, ako hočete, da bo mir med vami. Moj glas je: Balkan balkanskim narodom!« (št. 316). Vendar (ne)vmešavanje velesil nikakor ni bil pogoj za mir na Balkanu, kar je nazorno prikazala karikatura »Spor med balkanskimi bojevniki«, ki je bila objavljena v sklopu rubrike »Tedenska kronika« (št. 447).

Na karikaturi »Albanec in velesile« (št. 420) je Gaspari narisal velikanskega albanskega bojevnika, ki je razpotegnil svoje telo preko Skadra, Peči, Prizrena in Ohrida. Pesmica razkriva, da ima vsaka izmed velesil z Albanijo svoje načrte. Rus: »Dovolj je vojske in krvi - / če ta junak tu obsedi - / grmel topov in pušk bo grom: / Balkan balkanskim narodom!«

³⁰ Vladimír Knaflíč, *Jugoslovansko uprašanje / Politična razmišljanja o priliki balkanske vojne*, Ljubljana 1912, str. 82–83.

Zdravniški nasvet Turku na Gasparijevi karikaturi »*Turški bolnik in nemški zdravnik*« (št. 451) se je glasil, da mu lahko pomaga le še par milijonov nemških pilul. Karikatura »*Turški konkurz*« (št. 438) prikazuje Turka, ki razprodaja svoje ozemlje, najprej Avstriji Bosno, nato Italijanom Tripolis, Grkom Kreto. »*Mesta, trdnjave, džamije, minarete, preproge, prestole, mošeje, tapete.*« – »*Vse po najnižjih cenah. Samo mir nam dajte!!*«

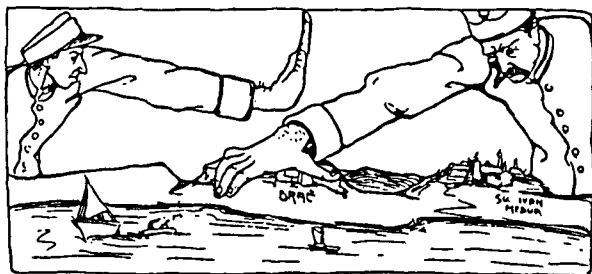
Konec komedije.

Naslov zadnje karikature oziroma »*zaključne slike*« v brošuri je »*Konec komedije*«. Karikatura, ki je bila objavljena tudi v 466. št. Dneva, prikazuje Turka, obešenega na vislice pred Odrinom.

Dan je po Jutru prevzel tudi nekaj modernih tržnih prijemov, med drugim učinkovito ulično kolportažo. Za razliko od obeh tedanjih slovenskih ljubljanskih dnevnikov, Slovenca in Slovenskega naroda, ki so ju naročniki prejeli po pošti ali preko raznašalcev, je Dan podobno kot Jutro izhajal zjutraj. Naprodaj je bil tudi v trafikah. Balkanska priloga Dneva je zaradi aktualne teme in privlačnega ter slikovitega načina njene obravnave postala velika uspešnica. V nekaj tednih so jo prodali kar v 30.000 izvodih. Za drugo izdajo pa je uredništvo hitro prejelo prek 2.000 naročil. »*Vsi tisti, ki smo jim poslali Balkansko vojno na ogled, so polni hvale o tej lepi knjigi in jo toplo priporočajo tudi po drugih slovanskih deželah. Skoraj gotovo bodo tudi drugod izšle podobne zbirke in se bo pokazalo, da nismo zadnji.*«

Od več strani smo prejeli priznanje za »*Balkansko vojno*«. Menda je edina knjiga, o kateri se sodi – da je pre poceni. Naša želja pa je, da si to knjigo vsak kupi in ohrani za spomin. Dobivamo naročila iz vseh slovenskih pokrajin in iz

najbolj oddaljenih gorskih krajev in nas le veselijo, da smo dosegli svoj namen.«³¹

Boj za Drač.
(Prepir dveh vojakov.)

Naklada bi bila še večja, če ne bi policija načrtovane druge izdaje konfiscirala. »*Včeraj opoldne smo naenkrat dobili poročilo, da je drž. pravdnik 'Balkansko vojno' konfisciral in sicer po § 58. drž. zak. konfisciran je boj za Drač,*« je Dan obveščal bralce.³² Na spornih straneh 54 in 55 je bila objavljena pesem »*Boj za Drač / (Prepir dveh vojakov)*«, v kateri se dva vojaka – najbrž gre za srbskega in avstrijskega vojaka – prepirata za albansko pristanišče Drač. Srbi so Drač zasedli 28. novembra 1912. Pesmica »*Boj za Drač*« in karikatura sta bili objavljeni tudi v 335. št. Dneva.

Dnevu se zaplemba ni zdela logična, saj je bila brošura dotlej že 14 dni v prodaji, med ljudi je šlo že 8.000 izvodov in nikomur ni prišlo na misel, da je v njej veleizdaja. Na račun zadnjih dogodkov na Balkanu se je vendar porodilo mnogo karikatur in dovtipov, a vsi časniki so imeli mir, šele čez 14 dni pa so v državnem pravdništvu v Ljubljani ugotovili, da bi morali brošuro »*Balkanska vojna v karikaturah in pesmih*« konfiscirati, je razmišljalo uredništvo Dneva, pri katerem so odstranili iz brošure tista dva nevarna, konfiscirana lista, tako da je brošura obsegala 68 strani. »*Ostalo je še nekaj konfisciranih izvodov, s katerimi moremo postreči onim, ki se zglasijo te dni. Iz tega se vidi, koliko je vredno, kdor kupi pravočasno in ne zamudi prilike. Pišite hitro za 'Balkansko vojno', ker se lahko zgodi, da bo še enkrat konfiscirana.*«³³ Zaplemba je seveda samo povečala zanimanje za brošuro: »*Konfiskacija je vendar najboljša reklama. Za tako delo, kakor je 'Balkanska vojna', ni treba mnogo reklame, kajti za 20 vin. je težko dati kaj boljšega. To so takoj spoznali vsi in zato je bila 'Balkanska vojna' tako hitro razprodana. Odkar pa so jo konfiscirali, dobivamo čim dalje več naročil -*

³¹ Dan, 1913/471.

³² Dan, 1913/483.

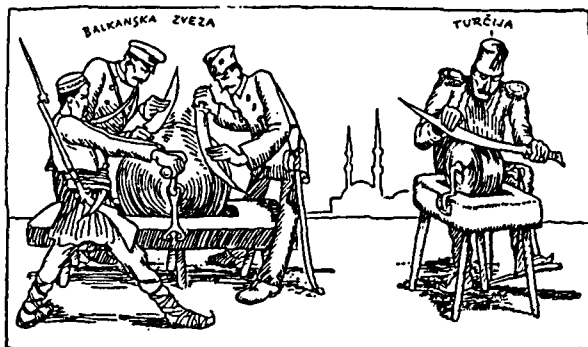
³³ Po: »*Balkanska vojna - konfiscirana*«, Dan, 1913/480.

žal, da jih je še samo nekaj izvodov na razpolago in ne bo mogoče vsem ustreči. V par dneh je ne bo več.«³⁴

»Z dežele nam prihajajo poročila, da orožniki ljudem 'Balkansko vojno' konfiscirajo,« je pisal Dan. »Ne vem, kdo je to orožnikom naročil - vprašali bi le: ali gotovi gospodje poznajo še kaj paragrafov ali ne. Kar ima kdo v roki, je njegova osebna last in nihče mu nima pravice jemati. Ako kdo kupi kako stvar, ki je pozneje konfiscirana, mu ne sme nihče njegovega izvoda konfiscirati. Prepovedano je le konfiscirane stvari naprej prodajati in razširjati. Zato je naravnost proti zakonu, ako se hoče ljudem jemati kar so si pošteno kupili. Sam zase torej sme imeti vsak 'Balkansko vojno' nekonfiscirano, prodajati pa se sme le na ta način, da se iztrgata str. 54 in 55. Cele knjige sploh ne sme nihče konfiscirati. To v ravnanje.«³⁵ V Dnevu so se pritoževali tudi nad dejstvom, da je v nekaj izvodih, ki so jih prejeli po opravljenem cenzurnem pregledu, manjkala cela tretja tiskarska pola, t.j. 16 strani namesto samo spornih dveh listov. »Vprašamo: po kakšnih pravilih je to dovoljeno. Last cenzure sta samo dva lista - ne pa cela pola. Drugo je naša lastnina. ti varuhi javnega reda in miru si torej dovoljujejo konfiscirati to, kar ni konfiscirano, oz. si lasete tujo lastnino. Kaj pravi zakon o takih ljudeh. Vi varuhi zakona - spoštujte zakon sami in ne jemljite, kar ni vaše. Menda si mislite, da je proti slovenskim listom - vse dovoljeno!«³⁶

Satirični sestavek »Bridke skušnje, ki jih je doživel Figi Lipe na secirski mizi drž. pravdnika v noči dne 27. novembra leta gospodovega 1912, ker je dajal nove dobre nasvete slovenskim žurnalistom«, objavljen na koncu brošure Balkanska vojna v karikaturah in pesmih, naj bi napisal »Pepe Radirka« na podlagi Figi Lipijevega pripovedovanja. »Figi Lipe« naj bi bil »stalen sotrudnik 'Dneva'. Za svoj poklic je zelo poraben, ker ima dobre oči in zelo tanka ušesa. Zato zasledi marsikaj, kar bi sicer ostalo skrito pred svetom. - Ko se je začela vojna, se je odpeljal v Carigrad, pa se je kmalu vrnil, ker tam ni našel nič posebnega. Toliko pa je takoj spoznal, da Turki ne bodo zmagali. Ker je povedal svetu to resnico, ki se je zdaj popolnoma potrdila, se je zelo zameril ljubljanskemu državnemu pravdniku. Prišla sta si večkrat navskriž, posebno zaradi konzula Proc-

hazke in zaradi dobrih nasvetov, ki jih je dajal Figi Lipe redakciji 'Dneva' v onih hudih časih, ko smo bili skoraj vsak dan konfiscirani.«³⁷ V satiričnem prispevku, ki je sodil v niz podobnih prispevkov v Dnevu, kjer je Figi Lipe imel svojo rubriko, okrašeno s portretom, pokritim z norčevsko glavo, in gosjim peresom, je na šaljiv način opisana ena izmed konfiskacij, ki so pogosto doletele Dan.

Čeprav se je 1. balkanska vojna končala s slovansko zmago in so Turki ohranili samo ozek pas ozemlja okrog Istanbula, je Balkan še vedno veljal za krizno žarišče. Začasno vojno premirje in grožnjo novega spopada je upodobil Gaspari na karikaturi »Nova vojna« iz 400. št., na kateri Črnogorec, Bolgar, Srbin in Turek brusijo sablje. Balkanski junaki prepevajo: »Hajd junaki, hajd-mo bratje, / dobro meče nabrusimo. / Ker molčijo diplomatje, / mi z orožjem govorimo.«, Turek pa: »Slabo kaže, slabo kaže, / kos za kosom nam propada, / če se vojska ne izkaže - / pridejo do Carigrada.« Na nevarnost, ki ni prihajala iz turške smeri, je opozarjala Gasparijeva karikatura »Črna gora in velesile« v št. 462. Črna gora je miška, ki gloda oreh Skadar. Obkrožena je z mačkami z napisi evropskih velesil. Komentar h karikaturi se glasi: »Mačke bi miško že davno napale / ko bi se druga druge ne bale.« Mirovna konferenca je prisodila Skadar novoustanovljeni državi Albaniji, vendar ga Črnogorci niso nehali oblegati, čeprav so velesile v začetku aprila v črnogorskih vodah uprizorile »brodovno demonstracijo« proti Črni gori,³⁸ ki jo je prikazala tudi kari-

³⁴ Dan, 1913/483.

³⁵ »Zopet nekaj novega«, Dan, 1913/487.

³⁶ Po: Dan, 1913/498.

³⁷ Vest o domnevnem izginotju avstrijskega konzula Oskarja Prochaska v Prizrenu in vicekonzula Ladislausa von Tahyja v Mitrovici je novembra 1912 razburkala duhove v monarhiji in sprožila atmosfero vojne histertje. T. im. »afeta Prochaska« se je končala, ko je konzul Prochaska 25. novembra prispel nedotaknjen v Skopje, odkoder je lahko poslal svoje poročilo na Dunaj. Prochaska se je vrnil v Prizren, avstrijsko zunanje ministrstvo pa je od srbske vlade doseglo, da so srbske čete izkazale čast avstrijski zastavi ob njenem ponovnem razobešanju na poslopju konzulata v Prizrenu in Mitrovici.

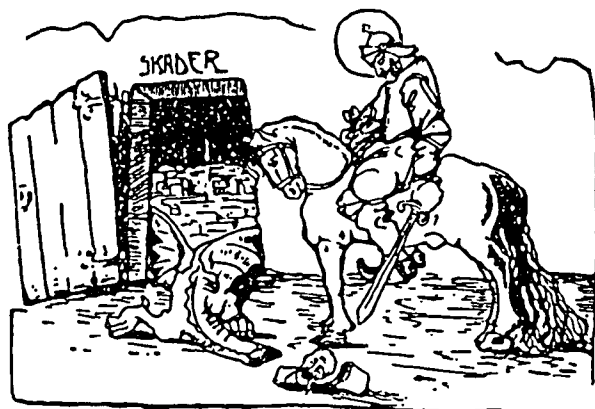

katura »Demonstracija evropskih velesil pred Črno Goro« v 456. št. Dneva. »Ker so vsi Crnogorci na vojni«, na karikaturi samo črnogorske žene opazujejo, »kako prihajajo velesilne ladje.« Črnogorci so Skadar zavzeli 22. aprila, a so ga čez tri tedne morali proti odškodnini zapustiti, saj so jim velesile zagrozile z orožjem. V 457. št. je bila objavljena Gasparijeva karikatura z enakim naslovom »Črna Gora in velesile«. Črni gori in njenemu detetu Skadru grozi peteroglavi zmaj, njegove glave pripadajo posameznim velesilam. Zaskrbljena Črna gora: »Ubogo dete, komaj sem te osvobodila iz turških rok – že te hoče vzeti peteroglavi zmaj.«

Sledila je vrsta karikatur o junaškem črnogorskem kralju Nikiti, ki je na začetku vojne kar sam napovedal vojno Turčiji, in njegovemu obleganju Skadra. Nikita oziroma Nikola I. (1841–1920) je bil od leta 1860 knez, med leti 1910 in 1918 pa kralj Črne gore. V vojni s Turki v letih 1876/1877 je več kot podvojil ozemlje svoje države. Karikatunisti v evropskih satiričnih listih so Nikolo I. upodabljali kot korpulentnega, v črnogorsko narodno nošo oblečenega moža. Za razliko od Dneva, v katerem je Nikola veljal za junaka, so namigovali na njegovo podkupljivost, lakomnost, potuhnjenost oziroma zahrbtnost. Črnogorce pa so evropski satirični listi in nasploh časopisi za razliko od drugih balkanskih narodov, npr. Srbov in Albancev, predstavljali kot klen, preprost, a v bistvu simpatičen narod.³⁹ V nemških satiričnih listih so bili balkanski vladarji predstavljeni v negativni luči. »Mi smo kulturnen narod. Čitamo radi 'Simplicissimus' in 'Musket-

te' in se smejemo karikaturam balkanskih vladarjev,« je zapisal Ivan Lah.⁴⁰

Na karikaturi v 464. št. Dneva je časnikar Nikiti postavil vprašanje: »Veličanstvo! Evropa je zelo v skrbah za Vašo usodo«, na katerega je prejel »Času primeren odgovor« črnogorskega vladarja: »A jaz – za usodo Evrope.« Karikatura »Blokada Črne Gore« v 472. št. prikazuje Nikito, ki kot nekakšna ogromna skala brani svojo državo. Nanj z ene od ladij strelja personifikacija Evrope, Nikita izjavlja: »Šta me briga Evropa«. V št. 473, ki ji je bila prav tako priložena brošura Balkanska vojna v karikaturah in pesmih, je sledila karikatura »Nikita in Skader«, na kateri Evropa Nikiti za go-reči Skadar ponuja denar. Komentar: »Kralj Nikita je prišel v hude skušnjave. Zapeljiva Evropa mu je ponujala 20 milijonov, če pusti Skader. Nikita se je odločil in rekel: Dobro je oboje: Najprej milijone – potem Skader.«

Balkanski sv. Jurij.

Skadar je padel 26. aprila, na Jurjev dan. V 482. št. je bila objavljena karikatura »Balkanski sv. Jurij«. Sv. Jurij je kralj Nikita, ki je pred odprtimi vrati v mesto Skadar odsekal glavo turškemu zmaju.

Na karikaturi »Nikita in evropsko ladjeve« v 485. št. Nikita kaže osle ladjam evropskih velesil. Sodeč po karikaturi »Dogovor med Nikito in Esad pašo« iz naslednje št. naj bi Nikita Essad-Paši v zameno za Skadar obljubil Albanijo. Na karikaturi »Nikita vleče Evropo za nos« iz 487. št. je bila upodobljena naslovna fraza (voditi za nos: varati ga).

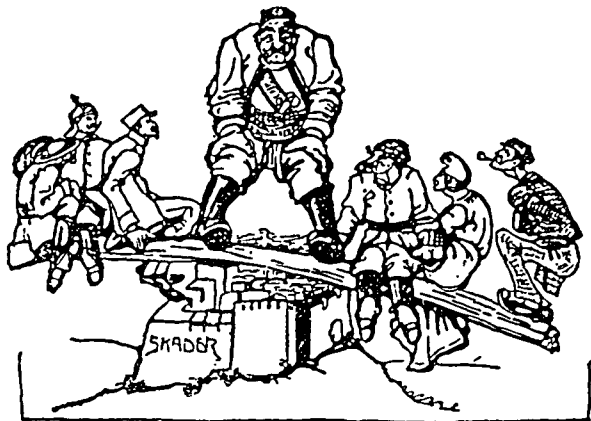
Pri Dnevu so izdali tudi razglednico s karikaturou »Nikita vrh Skadra«, ki je bila objavljena tudi v

³⁸ Po: Fran Erjavec, »Zmaga katoliškega gibanja / Slovenska politika od I. 1907. do prevrata«, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 207.

³⁹ Po: Walter Peterseil, »Der Montenegriner in der Karikatur«, Nationale Geschichtsbilder und Stereotypen in der Karikatur, doktorska disertacija, Dunaj 1994, str. 539.

⁴⁰ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 53.

477. št. Dneva, ob padcu Skadra. Na sredi gugalnice, položene preko Skadra, stoji ogromen kralj Nikita. Na gugalnici se za ravnotežje borijo personifikacije evropskih velesil, na eni strani Avstro-Ogrska, Nemčija in Italija (Trozeva) ter na drugi strani Anglija, Francija in Rusija (Antanta). Razglednica je hitro pošla: »Razglednice 'Nikita vrh Skadra' so bile včeraj naenkrat razprodane in jih je dobiti le še v nekaterih trafikah. Uredništvo 'Dneva' namerava izdati serijo 5 slik, ki se tičejo Skadra in so izšle v 'Dnevu'. Tiskali bomo le malo število zato prosimo, da nam javijo oni, ki jih žele imeti. Serija 5 razglednic o Skadru in Nikiti bo stala 5 vinarjev. Izšle bode v torek zjutraj.«⁴¹

Trozeva (Italijan, Nemec, Avstrijec) in antanta (Rus, Francoz, Anglež) v boju za Skader.

Dnevova brošura *Balkanska vojna* v karikaturah in pesmih ni bila osamljena. Ljubljanski knjigar in založnik Anton Turk (1856–1934) je leta 1913 izdal knjižico »Balkansko-Turška vojna. Kratek opis vojne l. 1912«, ki jo je »po raznih virih spisal S. K.« (morda Silvester Košutnik). Knjižico krasi 13 podob, natisnil jo je Anton Slatnar v Kamniku. Založnik Anton Turk je v predgovoru zapisal: »V zgodovini Jugoslovancev je doba, ko se je l. 1912. na Balkanu bil boj za svobodo in za otresenje krutega turškega jarma, pod katerim so krvavela razna jugoslovanska plemena nad 500 let in je tudi naš praded, Slovenec prejšnjih stoletij, prelival kri pod krivim turškim mečem, jako važna. Da se odvzamejo Turčiji one pokrajine, v katerih žive kristjani, kateri imajo ob strani Turkov pretrpeti najhujša preganjanja, so se njihovi bratje po krvi v Bolgariji, Srbiji, Grški in Črnigori vzdignili, da jim z orožjem v roki pribore samostojnost in svobodo. Zgodovina do tedaj ni poznala ljutejših bojov, ni poznala tako

krvavih vojsk, kakor so bile bitke na Balkanu. Človeško pero ne more opisati vseh naporov in grozot balkanske vojske, ker mu primanjkuje primernih izrazov za opis vseh dogodkov, katere je v svoji nedosežni bujnosti videlo človeško oko.

Naša knjižica je edino posnetek iz raznih časniških in drugih virov in je namenjena preprostemu ljudstvu, da mu v nekaterih potezah površno pokaže, kako je Jugoslovane nedosegljivo silo otresal večstoletni jarem. Šele čez leta in leta bodo morda znane vse podrobnosti ljute borbe, katere opis bo polnil tisoče in tisoče strani. Okvir naše knjižice je sicer tesno določen, vendar pa se je skrbelo, da dobe cenjeni čitatelji dovolj jasno sliko groznega krvoprelitja na Balkanu.

Upamo, da nobeden čitatelj ne bo z nezadovoljstvom odložil knjige, ampak bo še tudi po letih rad segal po nji.«⁴²

Na začetek knjižice je pisec S. K. uvrstil »zgodovinske črtice o Bogarih, Srbih in Črnogorcih«, t. j. pregled dežel, ki so se »udeležile groznega plesa«. Sledijo opisi bitk, turških grozovitosti, vzroki turških porazov in na koncu »Razne slike z bojišča«. »Ob koncu te knjižice bode nam dovoljeno, navesti nekaj slik z bojišča, iz katerih se zrcalijo jugoslovanska ljubav do domovine, pogum in bojevitost, pa tudi sovraštvo do Turčina.«⁴³

Katoliška bukvarna v Ljubljani je v dveh delih izdala knjigo *Vojska na Balkanu*, ki sta jo pripravila oziroma priredila Anton Sušnik (1880–1934) in dr. Vinko Šarabon (1880–1946), c. kr. profesorja v Ljubljani. Prvi del na 192 straneh je izšel leta 1913, drugi del z 235 stranmi pa leta 1914. Knjiga je opremljena s številnimi fotografijami. »Delo je pisano pregledno, temperamentno in okrašeno z mnogimi ilustracijami; glede slik bi želeli nekaj več kritične izbire. Pokrajinske slike ohranijo knjigi stalno vrednost; razne momentne skice vojnih poročevalcev so parkrat prikrojene po opusu 'Interessantes Blatt'. Da se tudi ni moči ogniti mistifikacijam, kaže n. pr. slika Ise Bojetince.«⁴⁴ Bolj skromen obseg, samo 64 strani, je imela knjižica *Balkanska vojna*, ki je izšla že leta 1912.

⁴² Silvester Košutnik, *Balkansko-turška vojna*, Ljubljana 1913, str. 3–4.

⁴³ Silvester Košutnik, »Razne slike z bojišča«, *Balkansko-turška vojna*, Ljubljana 1913, str. 163.

⁴⁴ »Vojska na Balkanu«, *Ljubljanski zvon*, 1913, str. 278.

⁴¹ Dan, 1913/480.

Balkanske države so se kmalu steple za plen, ki so ga iztrgale Turčiji. Z ustanovitvijo kneževine Albanije se je položaj spremenil, zato je Srbija zahtevala revizijo zavezniške pogodbe z namenom, da bi si pridobila večji delež v Makedoniji. Srbski kompenzaciji v Makedoniji je nasprotovala Bolgarija. 30. junija 1913 se je sprožila 2. »bratomorna« balkanska vojna, v katero se je vključila tudi Romunija. Bolgarija, ki jo je podpirala Avstro-Ogrska, je 29. junija ponoči brez vojne napovedi ob Bregalnici napadla Srbijo. Vojna se je za Bolgarijo končala katastrofalno. Združena srbska in grška vojska jo je porazila v Makedoniji, napadli so jo tudi Romuni in nazadnje še Turki. 10. avgusta je bil v Bukarešti podpisan mir. Severna Makedonija je pripadla Srbiji, južna Grčiji, ki je dobila tudi večji del egejske obale s Kavalo. Bolgarija se je še vedno zanašala na posredovanje veselil, zlasti na Avstro-Ogrsko. Avstrijski zunanji minister grof Berchtold je nameraval napasti Srbijo, vendar sta mu Nemčija in Italija odrekli pomoč. Njegovi zahtevi po reviziji miru v Bukarešti se je uprla Nemčija, kajti cesar Viljem je želel ohraniti prijateljstvo z Romunijo in pridobiti Grčijo. Berchtold se je bil prisiljen sprijazniti z novim položajem, avstrijsko-nemško prijateljstvo pa se je precej ohladilo. Turčijo, ki je nadaljevala vojno proti Bolgariji, so vesile z grožnjami prisilile, da je sklenila mir. Bolgarija ji je morala vrniti Odrin in Lozengrad.⁴⁵

Iz 2. balkanske vojne je kot zmagovalec stopila Srbija, Bolgarija pa je izgubila vse donedavne vojne pridobitve. Preteklo je ravno leto dni od začetka 1. balkanske vojne. Po 2. balkanski vojni jugoslovanskega vprašanja ni bilo več moč enačiti z južnim slovanstvom, saj je Bolgarija izpadla iz načrtov o morebitnih povezavah. »Srbija si je pridobila častno mesto med evropskimi državami, zlasti pa je zrastel njen ugled pri avstro-ogrskih Jugoslovanih. Vsi se še spominjamo, s kakim navdušenjem smo spremljali njene boje, sluhteč, da se na balkanskih bojiščih odločuje tudi naša bodočnost,« je poudaril Silvo Kranjec.⁴⁶

Večina slovenskih časnikov je izbruh 2. balkanske vojne obžalovala, najbolj oster pa je bil Dan, ki je »menil, da služi jugoslovanski stvari s tem, da je uprizoril veliko gonjo proti Bolga-

Pesem smrti

po bratomornem boju.

rom,« ugotavlja npr. Fran Erjavec.⁴⁷ Ivan Lah pa je menil: »Bregalnica je bila nov mejnik v zgodovini našega boja. To je bil preizkušni kamen, ali se že zavedamo, kje je naše bodoče politično središče. Slovenska narodna duša je do takrat že dobro čutila in stala z vso odločnostjo na srbski strani. To seveda ni odločilo bitke na Bregalnici, ampak – našo notranjo bitko. Odrekli smo se Bolgarom in stopili kot duševni bojevniki jugoslovanstva na srbsko stran. Srbija je imela postaviti središče velike jugoslovanske politične sile.«⁴⁸ Nemško časopisje je zagovarjalo Bolgare in napadlo Srbe, med slovenskimi časniki je na bolgarsko stran stopila socialdemokratska Zarja.

Podton karikatur v Dnevu se je ob izbruhu 2. balkanske vojne spremenil. Karikature so začele opozarjati tudi na »gorje, razočaranje, trpljenje, bolezen, lakoto, smrt z neskončnim spremstvom solz, revščine in muk...«⁴⁹ Karikatura »Hujskači in bojevniki« v 538. št. prikazuje Turčina in Švaba, ki poskušata spreti srbskega in bolgarskega petelina. Neznani risar je za 556. št. narisal »Pesem smrti po bratomornem boju«. Odlomek pesmi, s katero Smrt z igranjem na piščal spremlja boj srbskega in bolgarskega kralja, se glasi: »Meči zasekali / krvave so rane, / potoki pretakali / so macedonske poljane / vse polno krvi. / Tako se zgodi, / kadar brat na brata plane, / bitka mine, / a sovraštvo ostane ...« V naslednji številki sledi karikatura »Smrt na Balkanu«. Balkan je spremenjen v eno samo veliko pokopališče, ki ga zagrinja mrtvaški plašč boga vojne – Smrti. Na kari-

⁴⁵ Vse po: Silvo Kranjec, »Pred novim viharjem / Balkanski vojni«, Med Napoleonom in Leninom: Sto let Evrope (1814-1914), Ljubljana 1937, str. 357-358.

⁴⁶ Silvo Kranjec, »Pred svetovno vojno«, Zgodovina Srbov, Prevalje 1927, str. 248.

⁴⁷ Fran Erjavec, »Zmaga katoliškega gibanja / Slovenska politika od l. 1907. do prevrata«, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, str. 207-208.

⁴⁸ Ivan Lah, Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914, Ljubljana 1925, str. 60.

⁴⁹ »Balkanska vojska«, Dom in svet, 1913, str. 39.

katuri »*Po starem pregovoru*« v št. 575 sta se Bolgar in Srb potolkla med seboj. Pregovor in njegov nauk: »*Kjer se prepirata dva / tam tretji dobiček ima, / zato se od vsega srca / lahko Turčija krohota,*« segata nazaj v rimsko dobo (lat. *duobus litigantibus tertius gaudet*). Bolgarski poraz je komentirala tudi Gasparijeva karikatura »*Neizogibni šah-mat*« v št. 570, na kateri so akterji balkanske drame predstavljeni kot šahovske figure: kralja sta ruski car Nikolaj in bolgarski kralj »Ferdo«, kmet je Romun, Srb in Grk konjski figuri. Romunski kmet in srbski konj sta istočasno matirala kralja Ferda. Bolgariji, ki si je pridobila sloves »balkanske Prusije«, je namreč od 1887 vladal nemški knez Ferdinand Koburški, ki se je ob aneksiji Bosne in Hercegovine proglasil za kralja.

Pesmico »*Zadnji dogodki*« v 578. št. je Maksim Gaspari opremil s tremi sličicami. Na prvi klepa koso »*stari kosce – bridka smrt*«, druga predstavlja »kolero«: »*Na planjavah zdaj krvavih / lazi tiha kolera - / gre po bolnih in po zdravih / vse enako pokonča.* // *Šiba božja nič ne vpraša / ali Srb si al' Bolgar - / svoje žrtve si odnaša / bratomorstvu na oltar.*« Na tretji sličici srečamo ruskega medveda in turškega jazbeca. Karikaturisti so posamezne narode pogosto predstavljali z živalskimi personifikacijami. Jazbec, ki naj bi posebljal značilnosti Turkov, je bila v evropskih satiričnih listih pogosto uporabljena prisposoba, pri nas je na podlagi tujih vzorov po njej posegel edino Gaspari.

Za Gasparijem je v drugi polovici leta 1913 prevzel vlogo glavnega Dnevovega karikaturista Fran Podrekar. Zagotovo je njegov izdelek karikatura »*Nemški Mihel šepeta carju Ferdinandu zapeljive skušnjave, katerim se je dal zapeljati*« v št. 561. Na karikaturi je narisana tudi bolgarski general Mihael Savov. V št. 562 je bila objavljena daljša pesmica »*Stara pesem*«, ki jo spremljajo tri Podrekarjeve karikature. Na miroljubnega Srba, ki ob meji igra na tamburico, se zakadi Bolgar, ki ga Srb na zadnji karikaturi z brco pošlje nazaj preko meje. Gasparijeva »*Tragedija zaslepljenosti in zaupanja*« v 563. št. prikazuje personifikaciji Nemčije in Avstrije, ki vodita Ferdinanda za nos. Za št. 564 je Podrekar narisal zanimivo karikaturu »*Grof Berchtold meseca septembra 1912... julija 1913*«, sestavljeno iz petih karikiranih portretov avstrijskega zunanjega ministra, ki kot nekakšen seizmogram odražajo reakcije uradne avstroogrške politike na balkanske dogodke. Izraz na ministrovem obrazu na prvi risbici je

običajen, saj je septembra 1912 še vladal »satus quo«, oktobra je minister nasploh zadovoljen, saj nam podnapis sporoča, da »*Turčija napove vojno*« Srbiji, toda že novembra se pojavijo na njegovem obrazu mrke poteze, saj je bila »*Turčija tepena*«. Ko pa »*Bolgarija napade Srbijo*«, Berchtoldov obraz znova razjasni zadovoljen nasmešek, toda julija 1913 je »*Bolgarija tepena*«, zato minister z nejevernim in spačenim obrazom besno udari po mizi. Grof Leopold Berchtold (1863–1942) je bil avstrijski državnik, ki je od leta 1912 vodil ministrstvo za zunanje zadeve. Odstopil je januarja 1915. Podrekar se je pri omenjeni karikaturi izkazal kot mojster izjemne stilizacije. Sorodna ji je tudi njegova slikanica »*Ponesrečeni poskusi*« v št. 573. Na petih sličicah je upodobil Berchtolda, ki je najprej »*nahujskal Turka, / da naj cel Balkan razburka, / da na Srba naj se spravi - / in ga dobro preongavi*«. Vendar jo je Turek dobil po nosu, zato Berchtold prične hujskati Bolgara: »*Da blamaža se potlači, / zdaj Bolgar se ves razkači, / strašno se jezi in bljuva, / ker ga nekdo zadaj ščuva.*« Toda tudi Bolgar jo je skupil. »*Zdaj se trije tu solzijo, / ne vedo, kaj naj storijo: / Konec bojnega je krika - / Izguba je velika.*« – »*Reši me!*« Bolgar zdihuje, / »*Turčin nove plane kuje!*« - / »*spolni zdaj obljube svoje/ vrni mi dežele moje-*« – »*A kdo druge naj rešuje / če sam tepen je najhuje, / upi vsi so šli adijo - / zato dal je - demisijo.*« Iz zaključnih risb iz Berchtoldove serije v št. 564 se je izluščila Podrekarjeva tipizirana figura Berchtolda, s katero je odslej predstavljal zunanjega ministra na karikaturah v Dnevu in v Bodeči neži. Karikatura »*Uspehi dunajske politike*« v 567. št. nam npr. prikazuje Berchtolda, ki »pumpa« (podpihuje) oziroma hujska Bolgarijo, nato se ta vsa napihnjena približa Srbu, počí in na koncu prosi odpuščanja, Berchtold v obupu vije roke. Prvo portretno Berchtoldovo karikaturu je Dan objavil v 502. št., v 628. št., na karikaturi »*Spi sladko*« pa je Dan prikazal Berchtolda na mrtvaškem odru. Žalujoči Jugoslovani so dragemu prijatelju poklonili venec.

Pri Dnevu je leta 1914 začela izhajati tudi satirična priloga Bodeča neža, najprej na štirih in potem na osmih straneh. »*Glede imena se nismo mogli takoj zediniti*« piše Ivan Lah. »*Moj predlog je bil, naj bi se bil imenoval 'Zmaj'. Rekli so, da je to prehudo in so predlagali razna imena od sršena do komarja. Nazadnje je obveljalo ime 'Bodeča Neža'. /.../ 'Neža' se je lepo razvijala, bila je hudomušna in ostra in je zato uživala posebno ljubezen gg. cenzorjev.*«⁵⁰ Posamezne številke so

bile pogosto tiskane v različnih barvah ali v dvo-barvnem tisku. Karikaturisti so – najbrž iz strahu pred možnim preganjanjem s strani oblasti – želeli ostali anonimni. Ostrina karikatur v Dnevu in Bodeči neži, še zlasti komentarji zunanje politike monarhije, je namreč kar klicala po intervenciji državnega pravdnika, ki bi se lahko končala ne samo z zaplembo lista, temveč tudi z ovadbo karikaturlarista. Podrekar je npr. uporabljal kriptosignature oziroma šaljiva »imena«: »Ficli Pucli«, »Moric«, »V.R.M.B.« idr. Poleg Podrekarja sta pri Bodeči neži s karikaturami sodelovala tudi brata Gorazd. *»In vi, šaljivci, risarji in karikaturisti, Podrekar, Gorazd i. dr., ki ste oživljali mrtve črke z govorečo podobo, dokler ni pri belem 'Dnevu' vzrasla iz tal tedenska 'Bodeča Neža', polna bodečega osata,«* se je spominjal Ivan Lah.⁵¹ Karikature za Dan so risali tudi preporodovec, arhitekt Janko Omahen (1898–1980), Vladimir Gärtner⁵² in kipar Lojze Dolinar (1893–1970).⁵³

Med evropskimi velesilami je bila edina Avstro-Ogrska brez kolonij, zato je poskusila razširiti svoj vpliv na Balkan. A ker so ji pot do Soluna preprečile nepričakovane srbske zmage v balkanskih vojnah, se je usmerila proti Albaniji, ki je zanimala tudi Italijo. Berchtold je konec leta 1912 z ustanovitvijo avtonomne Albanije paraliziral srbske uspehe v balkanski vojni s Turki in Srbiji preprečil dostop do morja. Avstro-Ogrska je z ultimatom prisilila Srbijo, da je izpraznila Albanijo, ki je *»dobila raison d'être svoje samostojnosti kot zagozdna državna tvorba med Srbijo in Jadranom.«*⁵⁴ To je bil eden zadnjih uspehov avstroogrške diplomacije in dokaz, da Avstro-Ogrska še vedno velja za velesilo. *»Albanija je imela postati samostojna država, da bo deležna evropske kulture.«*⁵⁵ Večina slovenskih časnikov, razen Zarje in Štajerca, je nasprotovala zamisli o samostojni Albaniji.

Albaniji je z avstrijsko pomočjo marca 1914 zavladal »mbret« (kralj) – nekdanji nemški oficir,

princ Wilhelm von Wied, ki ga je julija 1913 Konferenca ambasadorjev petih Velikih sil imenovala za albanskega kneza, saj domačim mogotcem in poglavarjem, prepojenim z orientalsko mentaliteto, ni bilo moč zaupati. Velesile so mu za obnovo dežele namenile 75 milijonov frankov, za stroške ustoličenja je prejel prvi obrok kredita v višini 10 milijonov frankov. Za prestolnico je bilo izbrano najpomembnejše albansko pristanišče Drač. Albansko prebivalstvo je kneza Wieda, prijatelja velesil, ki se je v Drač pripeljal z avstrijsko vojno ladjo, navdušeno sprejelo. A kmalu se je izkazalo, da Wied ni zmožen spremeniti razmer. Albanci so ga imeli za slabiča brez lastne volje, za igračo v rokah ambiciozne soproge, »mbretrese« Sofije in njegove ožje okolice. Uvoženemu vladarju je škodila tudi ambicioznost domačega Essad-Paše. Med večjimi mbretovimi napakami je bilo znižanje dohodkov mohamedanskega duhovništva. Spomladi 1914 se je proti Wiedu sprožil splošen odpor. Wiedu je maja 1914 sicer uspelo odstraniti Essad-Pašo, vendar so uporniki kmalu napadli prestolnico. V prvem napadu Drača niso uspeli osvojiti. Začeli so ga oblegati. *»Voz je drčal navzdol,«* piše R. Pohar, ki je med julijem 1913 in septembrom 1914 po službenem nalogu avstrijskega ministrskega predsedništva bival v Albaniji in kot edini Slovenec in novinar neposredno spremljal Wiedovo albansko pustolovščino. *»Položaj je bil res nevzdržen. Vstaši so vsak dan ali napadali, ali pa z nočnim puškarenjem vsaj vznemirjali prebivalstvo. Gibanje bi se bilo morda dalo s pomočjo od zunaj še zatreti, ali medtem je na Vidov dan počil v Sarajevu strel, ki je odjeknil po vsem svetu in ga pognal v divji vrtinec vojnega plesa. Važnejši dogodki so zanimanje za Albanijo zrinili povsem v ozadje. Ob izbruhu vojne so pred Dračem zasidrane vojne ladje preko noči izginile, avstrijski in nekaj nemških prostovoljcev pa je zaradi odredene mobilizacije odpotovalo v domovino.«*⁵⁶ Wied je razglasil nevtralnost Albanije, na začetku septembra 1914 pa je moral popustiti ultimatu upornikov. Z italijansko vojno ladjo je zbežal iz Albanije, kateri je klavrno vladal manj kot pol leta.

»Avstrija ni demobilizirala,« piše Ivan Lah. *»Pustila je čete ob vsej srbski meji in skrbela z vso silo in denarjem za novo državo Albanijo, v stalnem nesoglasju s svojo zaveznico Italijo in v*

⁵⁰ Ivan Lah, *Knjiga spominov / Ječe – Moja pot – Dan 1914*, Ljubljana 1925, str. 65.

⁵¹ Ivan Lah, *»Radikalno novinstvo pred vojno«*, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 176.

⁵² Po: Janko Omahen, *»Preiskave in aretacije, Prepovedi proti Avstriji«*, Ljubljana 1970, str. 342–343.

⁵³ Po: Stano Kosovel, *»Novinarski začemik pred 24 leti«*, *Življenje in svet*, 1937/11, str. 179.

⁵⁴ R. Pohar, *»Doba albanskega mbreta Wieda / Iz zapiskov in spominov očividca / (Konec)«*, *Življenje in svet*, 1928/13, str. 474–398.

⁵⁵ Ivan Lah, *»Balkanska vojna«, V borbi za Jugoslavijo*, Ljubljana 1928, str. 114.

⁵⁶ R. Pohar, *»Doba albanskega mbreta Wieda / Iz zapiskov in spominov očividca / (Konec)«*, *Življenje in svet*, 1928/15, str. 474–475.

sporu z Albanci, ki so kot zvesti Balkanci nehvaležno izrabili nenavadno ljubezen kulturne Evrope. Cena njihove divje in svetu neznane zemlje je naenkrat vzrastla in skušali so jo prodati čim dražje, ne da bi jo dali iz rok. Znali so braniti svobodo, zato so jemali denar in odklanjali vlado. Ko jih je končno Avstrija preskrbela kralja, bivšega nemškega oficirja Wieda, so ga sprejeli malo prijazno in mu niso pripravili niti kraljevskega dvorca v Draču, ki ga je morala za drage denarje preskrbeti Avstrija. Novi kralj je bil malo varen v deželi, ki se ni pokorila niti sultanu, dasi ga je po veri priznavala, in albanski junaki od Ize Bojetinca do Esad-paše so bili premogočni gospodje, da bi se klanjali - Wiedu. Zato je balkanska komedija poskrbela razdvojeni in nezaupljivi Evropi mnogo veselega smeha. Jasnno je bilo, da je hotela Avstrija s 'svobodno Albanijo' zapreti Srbiji pot na morje - in podaljšati svoj vpliv ob Adriji. Evropa je z zanimanjem gledala to 'kolonialno politiko na Balkanu' in se zabavala ob avstrijskih blamažah, ki so se končale s tem, da je princ Wied - albanski kralj - pobegnil.«⁵⁷

V Bodeči neži in v Dnevu so se na začetku leta 1914 podobno kot v drugih evropskih satiričnih listih vrstile karikature, ubrane na najnovejše dogodke v Albaniji in na Balkanu nasploh. Karikatura z albansko temo je objavil tudi Slovenski ilustrovani tednik. Karikatura z naslovom »V mukah rojeno albansko dete«, ki se nadaljuje v komentar: »je še vedno slabega zdravja; vse velesile ga morajo podpirati, da ga ne zlomi bolezen, podedovana po materi in očetu«, prikazuje vojake - predstavnike velesil, ki albanskega novorojenca podpirajo s konicami bajonetov.

V 1. št. Bodeče neže naletimo na karikaturu »Trije modri iz Jutrove dežele«. Kot trije kralji, ki so sledili zvezdi repatici proti Albaniji, so predstavljeni grof Berchtold, bolgarski kralj Ferdinand in Wied. Karikaturu spremlja prirejena narodna pesem: »Trije kralji jezdi, / vsi se v zlato svetijo. / Ko pred štalco pridejo, / tam Albanca najdejo. / Prvi nosi mu zlata, / da mu pravo pamet da. / Drugi nosi mu kadil, / da bi še za carja bil. / Tretji mu bo mire dal, / da b' albanski kralj postal.« Pesmico »Ob cesti« v isti št. je spremljala karikatura bolgarskega kralja Ferdinanda v vlogi lajnarja, namesto nog ima protezi z napisi Make donija in Silistrija (Silistra = bolgarsko mesto), s

Predpustni maček.

On: »Ko bi bil . . . če bi bil . . . ako bi bil . . . recimo, da bi bil . . . v slučaju, da ne bi bil . . .«

Maček: »Ja, je, ji, jo, ju, pa je že biloooeu . . .«

seboj ima tudi opico Berchtolda, miloščino mu pomaga pobirati avstroogrski dvoglavi orel. V 3. št. srečamo Wieda na Podrekarjevi karikaturi »Ali boš sedel...«. Wied sedi na sodu cesarsko-kraljevega smodnika (»K.k. Schiesspulver«), kamor ga je posadil Berchtold, ki mu obetajoče kaže vojno ladjevje, medtem ko Albanec prižiga smodnik v sodu. V 5. št. je bila objavljena najbrž Podrekarjeva karikatura »Albanski ples«. Na plesu v maskah pleše Wied, Berchtold in Italijan mu godeta, opazujejo jih Anglež, francoska Marianne, ruski mužik in Nemec. Na Podrekarjevi karikaturi »Predpustni maček« iz iste št. je upodobljen zaskrbljeni Berchtold. Na glavi mu čepi maček, ki neprestano zavija: »Ja, je, ji, jo, ju, pa je že biloooeu...« oziroma »A. E. I. O. U.«... (t. j. »Albania est in orbe unica« = Albanija je na svetu - samo ena, ne pa »Austria est in orbe ultima« = Avstrija bo poslednja na svetu). V 6. št. srečamo karikaturu »Princ Wied se pelja v Albanijo«. Konj, ki je vprežen v Wiedov voz, ima Berchtoldovo glavo. Karikatura v naslednji št. prikazuje »Princa Wieda v Albaniji« oziroma njegovo »Prvo noč v kraljevski palači« med stenicami in ščurki. V isti št. je bila objavljena tudi karikatura »Evropska potovalka. / Najzvestejša spremljevalka albanske deputacije« - uš. Albanija je v splošnih

⁵⁷ Ivan Lah, V borbi za Jugoslavijo, I. del, Ljubljana, 1928, str. 119-120.

Princ Wied v Albaniji. — Prva noč v kraljevski palači.

evropskih predstavah namreč veljala za divjo, zaostalo, siromašno in umazano deželo. Karikatura v 12. št. je predstavila »Evropsko spako«, ki sta jo rodila nemški orel in oskubljeni dvoglavi avstroogrski orel. Karikaturu spremlja poučna »Basen«: »Dva orla sta gnezdo naredila in sta v njem jajce izvalila. Mislila sta, da sta dobila orliča - toda dobila sta čudnega mladiča. En orel je imel eno glavo, drugi dve - a mladič je imel tri. Zato je namesto junaka - nastala spaka. - Mladič pa je bil požrešen in objesten. Žrl je s tremi

Evropska spaka.

glavami in ni imel nikoli zadosti. Ker je ostal bel, je dobil ime Albanec. Dvoglavi orel si je odtrgal od lastnih ust, da bi ga nasitil in si izruval lastna peresa, da bi ga pokril. Enoglavi orel pa je mislil: 'Ako bo goden, bo moj, ako ne, naj se z njim pokore drugi...'» Na Podrekarjevi karikaturi »Albanske razmere ali kralj Vid v boju za prestol« v 17. št. je predstavljen Wied med boksarskim dvobojem z nadležnima komarjema Essad-Pašo in Kemal Begom. Podobno kot na že omenjeni karikaturi, mu godeta Italijan in Berchtold, prizor pa opazujejo predstavniki ostalih velesil. Na Podrekarjevi karikaturi »Med revolucijo v Draču!« v 20. št. se je Wied iz strahu skrnil pod posteljo, kuharica pa mu je morala prinesiti zadnjo čisto srajco. Tudi karikatura »Nekdaj in sedaj« se je ponorčevala iz domnevnega Wiedovega poguma. Na Podrekarjevi karikaturi »Konec albanske burke« v št. 22 je Wied predstavljen na odru, oblečen je samo v spalno srajco, publika nanj meče jajca. »Od kod pa lete ta jajca?«, sprašuje »prišepetalec« Berchtold. Wied odgovarja: »Ljudje so siti komedije, gospod Berchtold!«. »V slučaju grško-turške vojne ostane Bolgarska nevtralna« poudarja v isti št. na karikaturi Frana Podrekarja kralj Ferdinand s palmovo vejico miru v roki, ki stoji na kupu lobanj. Na njegovem debelem trebuhu lahko preberemo napis »dolгови«. V 23. št. je na karikaturi »Konec Albanije« Wiedovo albansko kraljestvo predstavljeno kot konj, ki je pravkar poginil. »Tu stojijo diplomati, / kdo jim zna kaj svetovati, / mrha zdaj na tleh leži, / Beg ve, kaj se z njo zgodi. // Tukaj trije - tamkaj trije, / vsak boji se homatije, / ko bi konj na nogah stal, / bi še kdo kaj zanjga dal. // Stal je lepe tisočake, / (dasi imel je vse napake), / zdaj pa misli vsak na to, / kdo denar povrnil bo.« Na karikaturi »Na potu iz Albanije« - gre za preoblikovan ikonografski motiv Bega iz Jeruzalema - iz iste, zadnje št. Bodeče neže je princ Wied prikazan kot biblijski sv. Jožef na begu iz svojega kraljestva.

Karikatura »Družinska sreča« v 674. št. Dneva je predstavila starša, mamo Avstrijo in očeta, avstrijskega zunanjega ministra Berchtolda, ki držita v rokah vražjega otročička - spaka Albanijo: »Naše edino domače veselje je naš lep novorojenček, naš up in naša nada.« Davkoplačevalec prinaša davke, namenjene za Albanijo, medtem ko klerikalec vihti kadilnico (vihteti kadilnico komu, pred kom, prižgati kadilo, kaditi: izražati komu pretirano, navadno nezasluženo hvalo, priznanje, slaviti, poveljevat ga). Karikatura v 677. št. prikazuje očeta Berchtolda in mater Avstrijo s spakom Albanijo v naročju, srečno družijo

no zapuščajo predstavniki evropskih velesil. Komentar h karikaturi: »*Endlich allein!*« – *Konečno sami!* – *Tako je uzklilnil gospod grof, ko so drugi odhajali...*« Na karikaturi »*Najnovejša država*« v 725. št. je dete Albanija že zrastle, zato morata zanj skrbeti avstrijski in italijanski vojak. Komentar: »*Dva ga pitata in je še vedno lačen.*« Na karikaturi »*Izpremembra političnega položaja v Evropi tokom enega leta*«, objavljeni v št. 733 Dneva (prvi številki za leto 1914), je predstavljen bolgarski vladar Ferdinand, ki je na začetku leta 1913 mirno spal v svoji postelji in sanjal, da so obesili srbskega in črnogorskega kralja, a ko se je leta 1914 prebudil, je spoznal, da se je po Berchtoldovi zaslugi sam znašel na vislicah. »*Albanski ples*« oziroma »*Tragikomedija za predpust*« v št. 751 je s karikaturami opremljena pesmica, iz katere lahko izvemo, da je Berchtold, oblečen v najmodernejši policijski frak, poprosil gospodično Albanijo za ples, a je dobil košarico. Albanija ni hotela plesati s tujci, kajti na voljo je dovolj domačih junakov. Pripravljena pa je sprejeti denar. Za soplesalca si izbere Ismaela Kemala Bega. Ker Berchtold ugotavlja, da je za mlado gospodično najbrž prestar, ji pošlje princa Vida. Tudi ta se poda v Albanijo oblečen v najlepši frak in prav svatovske volje, a si Albanije ne uspe pridobiti. Kemalu sledi Essad-Paša, ki pa Albanije nič ne vpraša, temveč jo prime okrog pasu in zapleše z njo. Na poti domov Vid sreča Berchtolda in mu potoži. Berchtold ga tolaži. Na koncu plešeta drug z drugim, medtem ko Albanijo objemata Izmael-Kemal in Essad-Paša: »*S tem je bil ta ples končan, / vsak je šel na svojo stran, / Berchtold je na Dunaj šel, / Vid je diplomat postal, / Kemal demisijo dal - / Esad je Alban'jo vzel.*« Karikatura v št. 756 prikazuje »*Pangermansko povodenj ob Adriji*« oziroma vojne ladje, zasidrane pred Dračem, ki naj bi Wiedu pomagale pri urejanju razmer v Albaniji. Na karikaturi »*Priprave za sprejem novega kneza v Albaniji*« iz št. 761 so albanski razbojniki z bombami opremili tudi slavolok: »*Slavolok je postavljen... Častno spremstvo pripravljeno... Slavnostni govornik čaka... Navdušena množica postaja nestrpna... Njega ni!*...«. Na karikaturi »*Mučeništvo kneza Vida*« je Wieda doletela enaka usoda kot krščanskega mučenca Sv. Vida: Albanci so ga skuhali v kotlu. Karikatura »*Evropski položaj*« prikazuje Albanca z drobnim Berchtoldom v rokah. V Albančevo pogoltno žrelo drobni možici nosijo vreče z denarjem. Na karikaturi »*Pustni sprevod*« oziroma »*Princ Wied se pelje v Albanijo*« Berchtold na koreti potiska Wieda iz Nemčije v Albanijo. V št. 849, 851 in 852 je bila objavljena

ilustrirana pesmica »*Evropski mir*«. »Evropski mir« se je zglasil pred vrati Evrope, pohitel je med Albance, da bi jih pomiril, a je dobil odgovor, da jim je samo v škodo, saj dobivajo od Nemcev in Italijanov denar, v Italiji ga spodijo itd. Karikatura v št. 875 je predstavila »*Albanski prestol / kakor si ga je Vid predstavljaj in kakor zgleda sedaj*«. Karikaturu sestavljata dve sličici: na prvi Wied sedi na prestolu, v naročje mu letijo mošnje z denarjem, na drugi sličici nad Wiedom visi Damoklejev meč, za prestolom se skriva Albanec. V št. 876 na karikaturi »*Kdor druge farba - bo nafarban*« Berchtold »farba« prestol (farbati v pogovornem jeziku pomeni goljufati, lagati), na katerem sedi Albanija, ki joče. Na karikaturi »*Revolucija v Albaniji*« Albanci poskušajo prekucniti Wiedov vladarski prestol: »*Še malo časa in kralj Wied bo padel v morje*«. Na karikaturi »*Vid in smrt*« v št. 886 srečamo Wieda v družbi z »albansko smrtjo«, medtem ko »*Smrtna pesem o Albaniji*« v št. 900 prikazuje personifikacijo Albanije, ki jo Smrt grabi za vrat. Nad njima se zbirajo temni (srbski in črnogorski) oblaki.

Mnoge karikature v Dnevu in Bodeči neži temeljijo na stereotipnih predstavah, ki so še najbolj očitne pri upodobitvah Turkov in Albancev. Pravzaprav so bile karikature na temo balkanskih dogodkov v vseh evropskih satiričnih listih stereotipno zaznamovane, pri tem pa se je spreminjala vloga negativnih junakov. V nemških in avstrijskih satiričnih listih z izjemo slovanskih je negativna vloga dodeljena predvsem Srbom.

Stereotipi nastajajo na podlagi politične kulture in tradicije, običajev in družbenih konvencij ter družbenopolitičnih okoliščin in dejavnikov, predsodkov in osebnih ocen, na podlagi napačnih, izkrivljenih ali reduciranih predstav o nekem pojavu, posamezniku ali skupini, piše beograjski zgodovinar Milan Ristović. V proces nastajanja stereotipov je vključena tudi idealizirana slika o sebi ali lastni skupnosti, o lastni izjemnosti in vzvišenosti. Stereotipi kot skrajno poenostavljene predstave o sebi (avtostereotip) in drugih skupinah (heterostereotip) dobijo svoje mesto in se zlasti razbohotijo v času velikih političnih, ideoloških, verskih in drugih nasprotovanj in bojov ter se spreminjajo v nevarno propagandno orožje z dolgotrajnim delovanjem, katerega strupeni učinek je težko nevtralizirati. V ekstremnih situacijah so v kompleks »našega« kot »podskupine« vključeni tudi pozitivni stereotipi o tistih političnih, etničnih ali drugih skupinah in osebnostih, ki veljajo za zavezniške, a sa-

mo do trenutka, ko neka zavezniška skupina spremeni svoje stališče. Milan Ristović navaja kot primer Italijo v 1. svetovni vojni, misel pa v primeru karikatur v Dnevu velja tudi za Bolgarijo v 2. balkanski vojni. Uporabnost stereotipov je univerzalna, zato jih je mogoče z majhnimi korekcijami prenesti tudi na kakšen drug objekt. Tradicionalna predstava o »drugem« se z dodatkom negativnih tonov hitro lahko spremeni v »nacionalno podobo sovražnika«.

Na stereotipe naletimo povsod, v literaturi, politiki, javnem življenju... Do izuma elektronskih medijev so se stereotipi, zakoreninjene kolektivne, shematične, poenostavljene predstave, predsodki in črno-beli klišeji o posameznih narodih ali skupinah, pa tudi samopodobe, širili predvsem s pomočjo tiska. Posebna vloga je pripadla tudi satiričnim listom. Pri razširjanju negativnih stereotipov, predsodkov in klišejev so sodelovali tudi nekateri največji evropski karikaturisti. Zaradi zmožnosti vizualizacije v podzavest ljudi vtisnjenih stereotipov je bila karikatura nepogrešljiva v propagandnem in političnem boju.

V likovnem jeziku karikatur ima pomembno vlogo tudi proces »tipiziranja«, oblikovanja hitro prepoznavnih, značilnih figuralnih tipov, ki so postali nosilci posebnih, zlahka opaznih, karikiranih lastnosti. Posamezne figure oziroma tipi naj bi poosebljali značaj celega naroda, npr. nemški Michel (*der deutsche Michel*), angleški John Bull, francoska Marianne, ameriški Uncle Sam, pa tudi Dnevovi Srbin, Črnogorec, Bolgar, Turčin in Albanec idr. Proces tipiziranja bi imeli v tem primeru skorajda za sinonim za stereotipiziranje, oblikovanje stereotipov. Rezultat ponavljajočega se tipiziranja in stereotipiziranja so klišeji.

Oblikovanju negativnih stereotipov oziroma predsodkov o balkanskih narodih lahko v zahodnoevropskem gledanju na Balkan sledimo od Berlinskega kongresa. Svoj vrhunec je doživel v času balkanskih vojn. Balkan naj bi bil zaostal, nerazvit, tradicionalen, mističen, vzhodnjaški, orientalski, azijski, bizantinski, primitiven, neciviliziran, skratka balkanski. Podoba Balkana naj bi predstavljala pravo nasprotje kulturno višje razvite podobe Evrope, ki naj bi bila vedno civilizirana, moderna, napredna in racionalna. Na Balkanu vladajo barbarstvo, nečistoča, umazanija, ušivost, lenoba, krvoločnost, okrutnost, bogokletstvo, iracionalni fanatizem, razbojništvo, mnogoženstvo, brezboštvo, nepredvi-

dljivost ipd. »Soočanje balkanske 'nehigijene', 'divjaštva', 'spremenljivosti' in zvijačnosti z aristokratsko uglajenostjo, eleganco, 'evropskim' in 'čistim' videzom, ki je bilo na karikaturah začinjeno z lahkovernostjo nemškega princa do 'domorodcev', naj bi poudarjalo humornost situacije,« o karikaturah na temo dogodkov v Albaniji v nemškem satiričnem tedniku Kladderadatsch (1848–1898) piše Milan Ristović. Srbe je nemški in madžarski satirični tisk v habsburški monarhiji prikazoval kot umazan, ušiv, zasteničen, neizobražen narod, kot sodrgo tatov, lažnivcev in morilcev, ugotavlja Walter Petersiel.⁵⁸ Tovrstni predsodki so se seveda ohranili oziroma stopnjevali do 1. svetovne vojne, ko sta politična karikatura in satira postali del enostranske vojne propagande.⁵⁹

Satirične liste je po vzoru evropskih držav v drugi polovici 19. stoletja prevzel tudi turški imperij. Veliko pozornost so balkanski krizi posvečali satirični list Karagöz (1908–1951), Kalem (1908–1911) in Cem (1910–1912), ki so začeli izhajati po mladoturški revoluciji. Satirični list Cem je njegov izdajatelj in karikaturist Mehmed Chema Chemil Chem (1882–1950) prenehal izdajati leta 1912 zaradi turškega poraza v 1. balkanski vojni. Ob začetku vojne je bil prepričan, da bo Turčija zmagala, zato so bile karikature zasnovane v zmagovitem duhu. Ko je izvedel za vojaške poraze, je ustavil tisk satiričnega lista, čeprav je bila zadnja številka že do polovice natisnjena.⁶⁰ Na turških karikaturah se negativni stereotipi navezujejo na balkanske zaveznice.

Zusammenfassung

DER BALKANKRIEG IN KARIKATUREN UND GEDICHTEN

Die slowenische Öffentlichkeit begleitete in den Jahren 1912–1914 die Kriegseignisse am Balkan mit großem Interesse. Alle damaligen slowenischen Zeitungen und Zeitschriften be-

⁵⁸ Po: Walter Petersiel, »Die Serben in der Karikatur«, *Nationale Geschichtsbilder und Stereotypen in der Karikatur, doktorska disertacija*, Dunaj 1994, str. 485.

⁵⁹ Po: Milan Ristović, »Slika neprijatelja' / Srbske teme u berlinskom satiričnom časopisu 'Kladderadatsch' 1914–1915. godine«, *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1996/1–2.

⁶⁰ Po: Tobias Henzelmann, »Satirische Presse im Osmanischen Reich«, *Die Balkankrise in der osmanischen Karikatur / Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem, 1908–1914*, Istanbul 1999, str. 84.

richteten über den ersten und zweiten Balkankrieg sowie über die Gründung des selbständigen Staates Albanien. Die radikale Tageszeitung Dan (1912–1914) war die einzige auf slowenischem Gebiet, die – ähnlich wie andere europäische Blätter – auch eine Reihe von Karikaturen veröffentlichte, die den Kriegen am Balkan gewidmet waren. Diese Karikaturen über den Balkan stellten einen großen Anteil aller Karikaturen in der Zeitung dar. Die Karikaturen wurden, zusammen mit satirischen Gedichten, von der Redaktion der Zeitung im April 1913 auch in einer eigenen Broschüre *„Balkanska vojna v karikaturah in pesmih“* („Der Balkankrieg in Karikaturen und Gedichten“) veröffentlicht. Außerdem widmete sich eine satirische Beilage der Zeitung Dan mit dem Titel *„Bodeča neža“* („Eberwurz“) den Ereignissen in Albanien im Jahr 1914. Die Autoren der Karikaturen in Dan und *„Bodeča neža“* waren Maksim Gaspari, Francč Podrekar, Janko Omahen, Vladimir Gärtner, Lojze Dolinar und andere.

Die Broschüre „Der Balkankrieg in Karikaturen und Gedichten“ wurde von den slowenischen Lesern gut aufgenommen, denn in einigen Wochen wurden 30.000 Exemplare verkauft. Aufgrund eines der veröffentlichten Gedichte konfiszierte die Polizei die Broschüre. Einige der Karikaturen aus der Zeitung Dan erschienen auch auf Postkarten.

Die Karikaturen beinhalten gelungene Bildmetaphern und scharfsinnige Analysen der damaligen politischen Situation. Viele beruhen auf stereotypen Vorstellungen, die bei der Darstellung der Türken und Albaner am offensichtlichsten sind. Eigentlich waren Karikaturen über die Ereignisse am Balkan in allen europäischen satirischen Blättern stereotyp gekennzeichnet, wobei aber die Rolle der Negativhelden variierte. In deutschen und österreichischen Blättern – mit Ausnahme der slawischen – wurde die negative Rolle vor allem den Serben zugeteilt. Die Herausbildung negativer Stereotype beziehungsweise Vorurteile über die Balkanvölker können wir in der westeuropäischen Betrachtungsweise des Balkan seit dem Berliner Kongreß verfolgen. Sie erreichte während der Balkankriege ihren Höhepunkt. Der Balkan galt als rückständig, nicht entwickelt, traditionell, mystisch, östlich, orientalistisch, asiatisch, byzantinisch, primitiv, unzivilisiert, mit einem Wort balkanisch. Das Bild vom Balkan stellte vermeintlich das genaue Gegenteil des kulturell höher entwickelten Bildes von Europa dar, das immer als zivilisiert, modern, fortschrittlich und rational galt.

In den Karikaturen der Zeitung Dan sind die Serben und Montenegriner als Helden dargestellt. Die negative Rolle fällt den Türken zu. Man findet auch charakteristische Figuren, die den Charakter eines ganzen Volkes darstellen sollen (zum Beispiel der Serbe, der Montenegriner, der Bulgare, der Türke, der Albaner).